

AKADEMİK-US

Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi

e-ISSN: 2602-3253

AKADEMİK-US, Haziran 2020, 4/1, 1-43

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi: 05.06.2020 Kabul Tarihi: 30.06.2020

Batum, Rize ve Artvin Tarihi İçin Yeni Bir Kaynak: Batum Şer'iyeye Sicili

Nebi GÜMÜŞ¹

Öz: Osmanlı adliye teşkilatının yargı kayıtlarının yer aldığı Şer'iyeye Sicilleri, Osmanlı tarihi için olduğu kadar yerel tarih için de zengin kaynaklardır. Batum yaklaşık dört asır Osmanlı hâkimiyetinde kalmış, kaza, sancak ve beylerbeylik merkezi olmuştur. Bu makalede bugüne kadar bilinmeyen ve Batum tarihi için olduğu kadar Artvin ve Rize tarihi için de önemli veriler ihtiva eden Batum Şer'iyeye Sicili, hakkında ilk değerlendirmelere yer verilerek ilim dünyasının nazarı dikkatine sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Batum, Artvin, Rize, Şer'iyeye Sicili.

A New Source for the History of Batum, Rize and Artvin: Batum Court Records

Abstract: The Ottoman court records ("*Şer'iyye Sicilleri*") where the judicial records of Ottoman judiciary are kept, are rich sources for local history as well as Ottoman history. Batumi remained under the Ottoman rule for about four centuries and became a center of subprovince ("*kaza*"), of sanjak and of *beylerbeylik*. In this article, the Batumi Court Records which has not been known to date and which also contains significant data for the history of Batum, Artvin and Rize, is presented to the attention of the science world by including the first evaluations about it.

Keywords: Ottoman Empire, Batum, Artvin, Rize, Court Records

مصدر جديد لتاريخ ريزا، وأرتفين، وباطوم: السجل الشرعي لباطوم

ملخص: تعد السجلات القضائية التي تحتوي على سجلات شرعية، مصادر غنية للتاريخ العثماني وكذلك للتاريخ المحلي. ظلت باطوم تقريبا أربعة عقود تحت حكم وإدارة الدولة العثمانية، وكانت مركز المنطقة التي يدخل في تقسيمها الإداري مدن ومديريات. وفي هذه المقالة سيتم عرض ما يلفت إنتباه عالم العلوم من خلال التقييمات الأولية حول سجل باطوم الشرعي الذي لا يعرف حتى الآن. ويحتوي هذا السجل على بيانات مهمة حول تاريخ ريزا وأرتفين.

مفتاح الكلمات: باطوم، الدولة العثمانية، أرتفين، ريزا، السجل الشرعي.

¹ Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Öğretim Üyesi, nebi.gumus@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9913-783X.

GİRİŞ

Osmanlı İdaresinde Batum'un Kısa Tarihi ve Batum Şer'iyye Sicili

1. Osmanlı İdaresinde Batum'un Kısa Tarihi

Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u 1461'de fethini izleyen günlerde Osmanlıların Çoruh nehrine kadar olan toprakları aldıkları kaydedilmektedir.² Fetih sırasında Trabzon Rum İmparatorluğunun doğu sınırının Batum'a kadar uzandığı³ düşünülürse bu mümkün gözükmemektedir. Batum ve çevresinin 1479'da Osmanlı hâkimiyetine girdiği⁴ ve idari yapıda 1486 tahrir kayıtlarında görünmeyen Gönye Nâhiyesi'nin hâric ez-defter olarak kaydedildiği⁵ yaklaşımları da bu düşünce ile paralellik arz etmektedir. Bununla birlikte kesin tarih ifade etmek mevcut verilerle zordur. Trabzon'un fethinden sonra Batum'a kadar olan bölgenin Osmanlı nüfuzuna girmeye başladığı ve 16. yüzyılın başından itibaren ise Osmanlı hâkimiyetinin yerleştiği söylenebilir. Trabzon Kazası'na bağlı Laz Nâhiyesi'nin 1486-1515 döneminde Batum'a kadar hangi yerleri kapsadığı tespit edildiğinde daha net şeyler söylemek mümkün olabilecektir.

Batum ve çevresi, 16. yüzyılda Osmanlı idaresine dâhil olan önemli yerlerdendir. Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'da şehzâde iken 1508'de bölgeyi fethinden sonra Batum'un Trabzon Sancağı'na bağlı Arhavi Kazası'nın Gönye Nâhiyesi'ne bağlı olduğu⁶ dikkate alınır ise Osmanlı idaresinin bölgede Gönye (Gonio) merkezli oluşmaya başladığı söylenebilir. Yüzyıl içinde bölgedeki Osmanlı nüfuzunun artmasıyla birlikte Batum adı, Gönye'nin önüne geçmiş ve bugünkü modern Batum şehrinin temelleri de Osmanlı idaresinin son döneminde atılmıştır. Gönye, 1554'te Arhavi Kazası'na tâbi bir nâhiye iken 1556'da Batum Sancağı'na bağlıdır.⁷ Batum'un 1568-1574 yılları arasında Erzurum'un bir Sancağı olduğu⁸ dönemde çevresinin de buraya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Acara vadisi ise Acara-i Ulya Sancağı olarak teşkilatlanmıştır.⁹ Bundan sonra Osmanlı idari sistemi içinde Batum'un önemi artarak devam etmiştir. Trabzon valilerinin 16. yüzyılda bir süre Gonio Kalesi'nde ikamet etmeleri¹⁰, Batum'un beylerbeylik merkezi olması ile ilgilidir. Nitekim 1581'de diğer adı Trabzon olan Batum Eyaleti kurularak Trabzon ve Batum sancakları bu eyalete dahil edilmiş, 17. yüzyılın başlarına kadar Trabzon sancak olarak Batum Beylerbeyiliğine bağlanmış, eyalet 1650'lerden sonra ise Trabzon Eyaleti olarak adlandırılmıştır.¹¹ Batum Sancağı'nın 1607-8'de Atina, Arhavi (Laz), Hemşin ve Yahaboy nâhiyelerinden oluştuğu¹², dolayısıyla Batum'dan Rize'ye kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Yüzyılın sonlarına doğru 1681

² Miheil Svanidze, *Sakartvelo-Osmaletis İstoriis Narkoveebi (XIV-XVIII ss.)*, (Tbilisi: 1990), 150; Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2000), 45.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*. Ankara 1983, II, 52.

⁴ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*. İstanbul 1978, XIII, 349.

⁵ Kenan Aydın, *Arhavi Kazası'nda İskan ve Nüfus (1486-1583)*, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018), 20.

⁶ Selma Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimaris ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1878)*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2016), 12.

⁷ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat*, (Ankara: 2002), 39; Aydın, *Arhavi Kazası'nda İskan ve Nüfus*, 22.

⁸ İdris Bostan, "Batum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 5: 210.

⁹ Zaza Shashikadze – Mirian Makharadze, *Acara Sancağı'nın Mufassal ve İcmal Defterleri*, (Tbilisi: 2011).

¹⁰ Mehmet İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyâleti Valileri (1755-1795)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 31, (2006): 178. Ayrıca bk. Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Gemişleme Devri (1535-1566)*. Ankara 1998.

¹¹ Bostan, *Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat*, 22 vd., 66.

¹² Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu*, 25.

tarikhinde Hemşin, Atina, Arhavi ve Viçe kazalarının bu kez Gönye Sancağı'na bağlı olduğu¹³ görülmektedir. Bu dönemde Batum ve Trabzon'un paşa sancağı olduğu söylenmelidir.

Trabzon Eyaletinin kuruluşunun Osmanlı idari sistemi içinde Batum'la birlikte gerçekleştiğini ve Doğu Karadeniz bölgesi için iki merkezin öne çıktığını söylemek mümkündür. Batum Trabzon ile birlikte eyalet olduktan sonra da Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar Trabzon'la beraber değerlendirilmiş, zamanla Trabzon'un merkezi hususiyeti öne çıkmıştır. Nitekim 18. yüzyıl başında Gönye eyalete bağlı tek sancak iken Batum ve Trabzon'un paşa sancağı olduğu, 1722-1740 döneminde eyaletin tek paşa sancağı Trabzon olup Gönye, Batum ve Soğucak Kalesi'nin ise eyalete bağlı sancaklar olduğu kaydedilmektedir. 1740'da paşa sancağı Trabzon'a Gönye ve Batum olmak üzere iki sancak bağlıydı. Bu durum 19. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon eyaletinin Canik, Trabzon merkez, Gümüşhane ve Lazistan olmak üzere dört sancak olarak teşkilatlandırılması dönemine kadar devam etmiştir.¹⁴

Bazı çalışmalarda her ne kadar Ahıska'nın Edirne Anlaşmasıyla (14 Eylül 1829) Ruslara bırakılmasından sonra Artvin, Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli bölgelerinin Erzurum Eyaletinin bağlı Çıldır Sancağı'na bağlanıp Borçka, Hopa (Arhavi ve Gönye nâhiyeleri ile) Acara ve Livane kazalarının Trabzon Eyaletine bağlı Batum Sancağı içinde yer aldığı¹⁵ veya 1833'den itibaren Çıldır Eyaletinin lağvedilerek Erzurum Eyaleti'ne tâbi bir sancak haline getirildiği¹⁶ şeklinde iddialar varsa da Ahıska'nın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasından sonra bir süre daha Çıldır Eyaletinin devam ettiği ve eski yerlerin de bu eyalete bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1835 yılı nüfus defterlerinde bu husus bariz şekilde gözükmemektedir.¹⁷ 1170 Nolu Nüfus Defterinde Beğlevan, Gönye, Kasaba-i Batum, Erge ve Çakvi nâhiyelerinden oluşan Gönye Kazası Çıldır Sancağı'na bağlıdır.¹⁸ Değişikliğin daha sonraki bir dönemde, fakat 1846 yılından önce gerçekleştiğini düşünmek gerekir. Zira 1846'da yazılan ilk devlet salnamesine göre Çıldır Sancağı'nın Erzurum Eyaletine bağlı olduğu, 1849 salnamesine göre Şavşad, nâhiye-i Satlel, Livane-i Süfla, Mirhev Nâhiyesi, Livane-i Ulya Nâhiyesi, Pertekrek ve Ardanuç'un Çıldır Livasına bağlı olduğu belirtilmektedir.¹⁹ 16 Ocak 1848'de Gönye Sancağı'na bağlı nâhiyeler Arhavi, Atina, Batum, Çürüksu, Acaray-i Ulya, Acary-i Süfla ve Maçahel 'dir.²⁰

Lazistan Sancağı adının ortaya çıkışı, bölgenin Trabzon ile birlikte fethi dönemine kadar eskiye götürülebilir. Zira Arhavi 1486'da Laz veya Laz-ı Mağal adı ile nâhiye veya kaza olmuş, 1520 yılından itibaren ise Arhavi Kazası olarak anılmaya başlanmıştır.²¹ Bu kazanın Gönye ve Batum taraflarını da kapsadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Trabzon Eyaletine bağlı olan Gönye Sancağı, Lazistan Sancağı adıyla da anılmaya başlanmış, Lazistan Sancağı kurulduktan sonra buraya bağlı bir kaza durumuna getirilmiştir.²² İncelediğimiz Batum Şer'iyeye Sicili kayıtları döneminde ise nâhiye konumundadır.

¹³ Hüseyin Saraç, *Osmanlı İdaresinde Atina (Pazar) Kazası (1875-1920)*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014), 38.

¹⁴ Saraç, *Osmanlı İdaresinde Atina*, 38.

¹⁵ Sibel Orhankazi, *XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı*, (Doktora tezi, Kafkas Üniversitesi, 2019), 54

¹⁶ Ömer Kucak, *Çıldır Sancağı (1830-1877)*, (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), 26.

¹⁷ Bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Nüfus Defteri (NFS.d)*, 2758, 2759, 2761, 2763, 1170, 2771, 2767, 2768, 2769, 2775.

¹⁸ Murat Kaya, *1170 Nolu Gönye, Batum Sahil Köyleri Nüfus Defterinin Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2013.), 8, 14.

¹⁹ Kucak, *Çıldır Sancağı*, 26.

²⁰ Ömer Toraman, "Trabzon Eyaletinde Yufurtluk-Ocaklık Suretiyle Arazi Tasarrufuna Son Verilmesi (1847-1864)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8/55,56 (Trabzon 2010), 63.

²¹ Bostan, *Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat*, 37.

²² Saraç, *Osmanlı İdaresinde Atina*, 40, 51.

Lazistan Sancağı kurulup Batum bu sancağın merkezi yapılmadan önce Osmanlı Devleti'nin Batum'un yeniden inşası ile ilgili bir planlamasının olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1848 yılından itibaren Batum'a bazı mühendis ve memurlar gönderilip iskân ve Batum-Erzurum yolunun onarımı ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.²³ 23 Ocak 1849'da kaza statüsü verilen Batum, 25 Mayıs 1852'den Rus işgaline kadar Lazistan Sancağı'nın yönetim merkezi olmayı sürdürmüştür.²⁴ Bilindiği gibi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Batum ve çevresi Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp Rus idaresine geçmiştir.

Osmanlı idaresinin sonlarında Batum'un öneminin artmasında son dönemlerdeki gelişmelerin rolü olmuştur. Nitekim 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Anapa'dan Batum'a kadar Gürcistan'ın Batı Karadeniz kıyıları Rusya'ya bırakılmıştır.²⁵ Anapa ve Poti'nin elden çıkması buralara en yakın bölge olan Batum ve çevresinin güçlendirilmesini gerekli kılmıştır. Ayrıca bölgeye artan Rus ilgisi ve ticari gelişmeler, Batum Limanını geliştirmeyi ve burada bir kasaba inşası fikrini güçlendirmiştir. Batum kasabasının gelişmesinin önündeki en büyük sorunun batı yakasındaki geniş bataklıkların bulaşıcı hastalıklara yol açması ve kötü havası olduğu, bununla birlikte bölgeye uğrayan ticari gemi sayılarındaki artışın ve diğer bazı gelişmelerin limana yakın ikinci bir yerleşimi ortaya çıkardığı, Trabzon Valisi Emin Muhlis Paşanın 1862'de başlattığı Çoruh nehri boyunca uzanan bataklıkları kurutma çalışmaları sonrasında şehrin yeni baştan inşası fikrinin gündeme geldiği, incelemeler sonunda şehrin iklim açısından en uygun yeri olan liman çevresinde kurulmasına karar verildiği, ardından bölgenin haritasının çıkarılıp hükümet konağı, cami ve hapisane gibi kamu binalarının yerleri belirlendikten sonra halka arsalar dağıtılarak yeni şehrin inşasına başlandığı belirtilmektedir. Ayrıca postahane, gümrük binası, fener, telgrafhane, karakolhane ve hükümet konağı, rüşdiye ve hastanenin yanı sıra park ve bahçeler yapıldığı kaydedilmektedir.²⁶ Yeni şehrin kurulması planlanırken Batum'un yeni bir ticaret noktası olacağını düşünülüyor belirtmektedir.²⁷ Şehrin güneye doğru Batum Türk Pazarı'ndaki Ahmet Paşa Camii çevresinde kurulduğu, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Ahıska Paşası Sefer Paşa tarafından yerleşim yerinin daha güneye taşındığı, yeni yerinde vali yardımcısı mütesellim Acaralı Ahmed Paşa adına Ahmed Paşa Camii'nin inşa edildiği, yüzyıl ortalarından itibaren cami etrafındaki nüfusun arttığı belirtilmektedir.²⁸

2. Batum Şer'iyye Sicili

Batum Şer'iyye Sicillerinin akıbetinin meçhul olduğu²⁹ bölge tarihi çalışan araştırmacılar tarafından tekrarlanan bir husustur. Şer'iyye Sicilleri üzerinde yaptığımız çalışmaların bir semeresi olarak bir Batum Şer'iyye Sicili tarafımızdan tespit edilmiştir.³⁰ Tespit ettiğimiz Batum Şer'iyye Sicili, Rize Şer'iyye Sicilleri arasında 1494 numara ile kayıtlıdır. Sicil, 94 sayfa ve 97 pozdan ibarettir. Sicilde 291 adet kayıt

²³ Saraç, *Osmanlı İdaresinde Atina*, 52.

²⁴ Süleyman Demirci – Hüseyin Saraç, "XIX. Yüzyılda Trabzon Eyaleti'nin İdari Birimi Olarak Atina/Pazar Kazası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (Aralık 2012): 9.

²⁵ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu*, 13.

²⁶ Abdullah Bay, "Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)" *Türkiyat Mecmuası*, 26/1 (2016): 62-66.

²⁷ Resul Turan, *Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 141.

²⁸ Turan, *Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti*, 267.

²⁹ Salih Değirmenci, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Çıldır Eyaletinin İdari, Siyasi, Askeri, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1 Numaralı Ahıska Şer'iyye Siciline Göre: 1233-112241)*, (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010), 7; Nebi Gümüüş, "Osmanlıların Son Döneminde Rize ve Batum Arasındaki Sosyal İlişkiler", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (Rize 2012), 71.

³⁰ Çalışmalarımız sırasında verimli istişareleri ile Batum Şer'iyye Sicili'nin tespitinde katkısı bulunduğunu düşündüğüm Doç. Dr. Abdullah BAY'a teşekkür etmek isterim.

bulunmaktadır. Defterde 38, 39 ve 57. sayfalar yoktur, 24. ve 41. sayfalar ise boştur. Sicildeki kayıtlar ilk sayfadan başlamak üzere sırasıyla tarafımızdan numaralandırılmıştır. Şer'îye Sicili, Batum'un Osmanlı idaresindeki son dönemini ihtiva etmektedir. Kayıtlar hicri 1284-1292 yılları arasını kapsamaktadır. İlk kayıt 15 Muharrem 1284 (19 Mayıs 1867) tarihlidir. Son kayıt ise 5 Rebiyülevvel 1292 (11 Nisan 1875) tarihini taşımaktadır.

Bugüne kadar bilinmeyen Batum Şer'îye Sicili neden Rize Şer'îye Sicili olarak kaydedilmiş olabilir? Akla gelen ilk sebep, Rus işgalinden hemen önce Batum'daki resmi evrakın Rize'ye getirilmesi olabilir. Zira bilindiği üzere Batum'un Rus işgaline uğramasından sonra Lazistan Sancağı'nın merkezi Rize olmuştur. Mesela 1499 Nolu Rize Şer'îye Sicilinde 20 Receb 1299 (7 Haziran 1882) tarihli kayıta Lazistan Sancağı'nın merkezinin Rize olduğu ifade edilmektedir.

Bilindiği üzere kadı sicilleri esas olarak idari birim olan kazada bulunan kadılar tarafından hükme bağlanmış davaları ihtiva ederler. Bu yönüyle yerel tarih için çok önemlidirler. Ayrıca devlet ve hükümet makamlarından gönderilen idari konularla ilgili emir ve talimatları da içerirler. Bu açıdan da devletin işleyişi ve siyaseti konusunda fikir verirler. Sicillerde hüccet, maruz ve ilam denilen kayıtlar yer alır. İlamda hükmün sonunda kadının imzası ve mührü olur. Defterlerde ayrıca hüccet adı verilen ve taraflardan birinin ikrarı diğerinin kabulü ile oluşan ve kadı tarafından bir nevi noterlik hizmeti şeklinde kaydedilen belgeler de bulunur. Taraflara verilen bu belgenin örneği sicile kaydedilir fakat kadının imza ve mührü sicilde yer almaz. Maruz denilen kayıtlarda ise çeşitli konularda vatandaşın yaptığı şikâyetler, yapılan keşif ve tahkikatlar neticesinde kadının onayladığı hükümler üst makamlara arz edilir ve sicile kaydedilir.

Batum Şer'îye Sicilinde bir adet belgenin³¹ üzeri çizilerek mülga yazılmıştır. Belgede bir kişiyi öldürmekten yargılanan Hopalı Mehmed Reis b. Mustafa için kisasına hükmolunduğu kaydedilmektedir. Sayfa 88'de 268. kayıt sonuca bağlanmadan yarım kalmıştır. Yine 85. sayfada 254 ile 255. kayıtlar arasında henüz başlanmış ve üzeri çizilmiş fakat çok az bir şey yazılmış olduğundan mahiyeti anlaşılamamış bir yazı da vardır. Bu yazı herhangi bir mana ve bilgi ifade etmediğinden sıralamaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca 89. sayfada yarım kalmış bir yazı daha vardır fakat üzeri çizilmemiş olduğundan numaralandırılmıştır.

Davalarda sonucun ortaya çıkmasında şahitlerin çok önemli rollerinin olduğu bilinen bir husustur. Sicilde birçok davada şahitlerin bilgi ve kanaatlerine müracaat edildiği görülmektedir. Bunlardan bir davada Helvaçavur'da bir arazi meselesinde taraflardan birinin iddiasını ispat için 67 şahit kullanması³² zikredilmeyi hak etmektedir.

Kadı Sicillerinde merkezden gelen yazılar da kaydedilmektedir. Bunlar daha çok uygulamaya yönelik yeni talimatları ihtiva etmektedir ve merkezi hükümetin politikalarındaki yenilikleri takip etmek bakımından önemlidir. Batum Şer'îye Sicilinde de merkezi hükümet veya Lazistan Sancağı'nın bağlı bulunduğu Trabzon Vilayetinden gelen bu tür yazılar bulunmaktadır. Sicilde yer alan bu yazılar merkezi

³¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 70. Kaynak olarak kullandığımız Şer'îye Sicili, Milli Kütüphane ŞSD 1494 numarada *Rize Şer'îye Sicili* olarak kayıtlıdır. Fakat bundan sonra *Batum Şer'îye Sicili* olarak gösterilecektir. Kaynağın *Rize Şer'îyye Sicili* olarak kaydı ile ilk ve son sayfa örnekleri için Ekler bölümüne bakınız.

³² *Batum Şer'îye Sicili*, 155.

yönetimin belli konulardaki siyasetini anlamak bakımından önemlidir. Bir emirname suretinden³³ nâib ve müftülerin görev ve sorumlulukları ile ilgili şikayetlerden söz edilmesi örnek olarak zikredilebilir.

Merkezden gelen yazılar arasında yabancı ülke vatandaşlarının emlak satın almaları ile ilgili Hatt-ı Hümayun suretinin yanı sıra Rusya vatandaşlarının mülk edinmesi, İran vatandaşlarıyla ticaret ve davaların tercüman huzurunda yapılması, cami ve medreselerin hademeleri uhdesinde olup vefatlarında ehil büyük çocukları olmadığı halde küçük çocuklara verilmesi, Tevcihat Nizamnamesi, Tasarruf-i Emlak Nizamnamesi, İran ve Osmanlı vatandaşlarının evliliği ile ilgili memnuiyetin devam ettirilmesine dair nizamname ve "emval-i eytam nizamnamesinin 6. Maddesine zeyl olmak üzere tanzim olunan fıkra-i nizamiye"³⁴ gibi dönemin güncel konuları ile ilgili yazılar da bu çerçevede kaydedilebilir. Defterde merkezi hükümetten veya Trabzon Vilayetinden gelen pek çok başka yazı da bulunmaktadır.³⁵

A. Lazistan Sancağı'nın İdari Yapısı ve Bazı Görevliler

Batum Şer'iyeye Sicilinde yer alan kayıtlarda davaların Batum'da görüldüğü anlaşılmaktadır. "Batum'da Meclis-i Deaviye mahsus odada akd olunan meclis-i şer'i münirde"³⁶, "Batum'da Meclis-i Deaviye mahsus odada bilcümle azay-ı meclis hazır oldukları halde akd olunan meclis-i şer'i münirde",³⁷ "Kasaba-i mezkürde vaki hükümet konağında meclis-i temyize mahsus odada bilcümle mümeyyizler hazır oldukları halde akd olunan meclis...",³⁸ "Liva-i mezkürde hükümet konağında vaki meclis-i idareye mahsus odada bilcümle deaviy-i meclis mümeyyizleri dahi hazır oldukları halde akd olunan meclis-i şerî âlide",³⁹ "... mahsus odada akd olunan meclis",⁴⁰ "... Hükümet Konağında..."⁴¹ ve "kürsiy-i livada bulunan mahsus odada"⁴² gibi ifadeler davaların Batum'da görüldüğünü, bunun için mahkeme olarak Hükümet Konağında bir mekânın tahsis edilmiş olduğunu göstermektedir. Kayıtların tutulduğu dönemde şehirde bir hükümet konağının bulunduğu bilinmektedir. Batum'da Makropoli adlı bir tüccarın mülkiyetiyle muhtemelen 1850-51'de yaptırılan bir hükümet konağı bulunduğu belirtilmektedir.⁴³ Batum'da "vaki hükümet konağında meclis-i idareye mahsus odada halen liva-i mezbur mutasarrıfı izzetlu Hacı Mehmed Vasfi Efendi huzurunda bilcümle deavi... dahi hazır oldukları halde akd olunan meclis-i şer'..."⁴⁴ kaydından Lazistan Mutasarrıfının bu davayı takip etmiş olduğu düşünülebilir.

Batum Şer'iyeye Sicilinde Lazistan Sancağı'nda mahkemelerin ve hukukun işlerlik kazanmasına hizmet eden bazı görevlilerin isimlerine de rastlanmaktadır. Batum Meclis-i Deavi azası olarak Ahmed (?) b. Süleyman ve Ermeni milletinden Ohaşçan ve Mustafa Efendi; Meclis-i Deavi başkâtibi olarak Edhem

³³ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 88.

³⁴ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 205, 229, 230, 240, 241, 232, 233, 234, 237, 238, 284, 178.

³⁵ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 61, 66, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 129, 135, 137, 142, 146, 147, 148, 149, 156, 158, 170, 171, 172, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 189, 194, 195, 196, 198, 199, 202, 203, 204, 206, 210, 211, 242, 243, 248, 249, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 285.

³⁶ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 37, 76.

³⁷ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 50.

³⁸ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 130, 133.

³⁹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 70.

⁴⁰ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 131, 169.

⁴¹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 224, 268.

⁴² *Batum Şer'iyeye Sicili*, 260.

⁴³ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu*, 28.

⁴⁴ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 115.

Efendi, Meclis-i deavi (Lasiztan Sancağı) ikinci kâtibi olarak Tahir Efendi b. Ali Ağa; mahkeme kâtibi olarak ise Ahmed Hamdi Efendi ve Ahmed (?) Efendi isimlerine tesadüf olunmaktadır.⁴⁵

Batum Mahkeme Kâtibi Ahmed Hamdi Efendinin adı defterde farklı bir konu sebebiyle de geçmektedir. Bir kayıtta kendisine ait mührün 1 Temmuz 1284 (13 Temmuz 1868) tarihinde kaybolup aynı yıl 10 Teşrinisani (22 Kasım) günü bulunduğu ve bu dönemde kendi yazısı ile olmayan fakat mührünü taşıyan bir sened zuhur ederse onunla amel olunmaması istenmektedir.⁴⁶ Sicilde mühür kaybolması ile ilgili başka kayıtlara da rastlanmaktadır. Bir kayıtta Mehmed Hilmi Efendinin tatbiki mührünü 5 Rebiyülahir 1288 (24 Haziran 1871) günü kaybettiği⁴⁷ kaydedilmektedir. 15 Haziran 1289 (27 Haziran 1873) tarihinde de bir mühür kaybolduğu kaydı⁴⁸ sicilde yer almaktadır.

Batum Şer'îye Sicilinde Meclis-i temyizi liva azası Cafer Efendi b. Mehmed Efendi b. Ahmed Efendi, Meclis-i Temyiz azası Hacı Hüseyin Ağa b. Hacı Receb Ağa b. Hüseyin, Lazistan Sancağı Meclis-i Temyiz Mukayyid-i Sanisi Şerif Efendi b. Mustafa ve Meclis-i İdare-i Liva azası olarak el-Hac Mahmud Efendi b. Hacı Ali Efendi'nin isimleri dikkat çekmektedir.⁴⁹

Batum Şer'îye Sicilinde geçen isimler arasında Mukayyid Osman Efendi ve Müstantık-ı evvel Osman Efendi isimleri de zikredilmelidir.⁵⁰

Kayıtlarda mübaşir olarak adı geçen bazı kimseler de zikredilebilir. Zaptiye neferlerinden Acaralı Ali, Acaralı Hüseyin, Arif Onbaşı, zaptiye neferi Çvanalı Kadri, Hüseyin Çavuş, Çakvistavli Hüseyin Onbaşı, nefer Çürüksulu İsmail, zaptiye neferi Çürüksulu Süleyman, İbrahim, Maçahelli Hüseyin Onbaşı, Maçahelli nefer Hasan ve zaptiye neferlerinden Maçahelli Ali bunlardan bazılarıdır.⁵¹

Mahkemelerde görev yapanlar arasında tercümanların ayrı bir yeri vardır. Kayıtlarda bazı isimlere rastlanmaktadır. Bazı kayıtlarda ise tercümanın mahkemede hazır bulunduğu özellikle zikredilmektedir. Mesela Tercüman İbrahim'in hazır olduğu halde muhakemenin yapıldığı kaydı⁵² taraflardan birinin Türkçe bilmediğini göstermektedir. Bazı kayıtlarda ise tercümanın hazır bulunduğu zikredilmese de kaydın sonunda isimleri zikredilenler arasında tercüman bulunması tercümanın görev yaptığını göstermektedir. Kadı sicilinde tercüman olarak isimleri geçenlerden Ömer Bey, Selim b. Yusuf, Selim, İbrahim b. Abdullah, İbrahim, İbrahim Ağa, Muhacirlerden Kibar, Osman Efendi b. Hacı Ali Ağa ve Osman Efendi⁵³ isimleri örnek olarak zikredilebilir:

Batum Şer'îye Sicilindeki kayıtlarda Lazistan Sancağı'nın merkezinin Batum kasabası olduğu ifade edilmektedir. Bu husus defterdeki hemen her belgede kaydedilmektedir.⁵⁴ Yine Lazistan Sancağı'nın idari yapısı ile ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. Acara-i Süfla, Lazistan Sancağı kazalarından olarak görünmektedir. Acara-i Ulya'nın Acara-i Süfla Kazası'nın nâhiyesi olduğu, Acareteyn Kazası'na bağlı

⁴⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 30, 31, 98, 83, 107, 29, 6, 90, 94, 62, 107, 155.

⁴⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 94.

⁴⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 152.

⁴⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 209.

⁴⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 207, 197, 142, 273.

⁵⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 83, 272.

⁵¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 58, 59, 17, 96, 67, 54, 81, 84, 29, 55, 71, 74, 56, 42, 53, 44, 50.

⁵² *Batum Şer'îye Sicili*, 46, 49.

⁵³ *Batum Şer'îye Sicili*, 5, 20, 25, 34, 46, 62, 105, 153, 272.

⁵⁴ Örnek için bk. *Batum Şer'îye Sicili*, 3, 8, 37, 53, 127, 128, 132, 164, 231, 244, 253, 256, 262, 272, 274.

nâhiye olduğu veya nâhiye olduğu şeklinde kayıtlar bulunmaktadır.⁵⁵ Maçahel ile ilgili olarak Acara-i Süfla Kazası'na bağlı bir nâhiye, Acareteyn Kazası'na bağlı bir nâhiye, Acara Kazası'na bağlı nâhiye veya nâhiye olduğu ile ilgili kayıtlar vardır.⁵⁶ Acara-Macehel Kazası şeklindeki bir kayıt⁵⁷ da Acara ile Maçahel'in idari anlamda birlikte düşünüldüğünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Hem Acara-Ulya hem de Maçahel nâhiyelerinin bağlı bulunduğu kazanın adının Acareteyn olarak geçmesi bir dönem Acara-i Süfla Kazası'nın bu isimle anıldığını göstermektedir. Ayrıca bu kayıtlar, Acara bölgesinde kısa dönemde idari anlamda değişiklikler yapıldığını da ortaya koymaktadır.

Atina'nın Lazistan Sancağı'na bağlı bir kaza olduğu kayıtlarda geçmektedir.⁵⁸ Yine kayıtlarda Hemşin'in Atina Kazası'na bağlı bir nâhiye olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹ Bazı kayıtlarda ise Atina Arhavi Kazası'na bağlı nâhiye olarak gösterilmiştir.⁶⁰

Kayıtlarda Arhavi Kazası ismi geçmekte ve Gönnye ile Hopa, Arhavi Kazası'nın nâhiyesi olarak görünmektedir.⁶¹ Bazı kayıtlarda ise Hopa, Arhavi Kazası'nın nâhiyesi olarak gözükmektedir.⁶² Bazı kayıtlarda ise Hopa'nın kaza olduğu,⁶³ Arhavi'nin Hopa Kazası'na bağlı bir nâhiye olduğu⁶⁴ görülmektedir. Kazası zikredilmeden Arhavi'nin nâhiye olduğuyla ilgili kayıt da aynı şeyi ifade ediyor olmalıdır. Aynı şekilde Gönnye'nin Hopa Kazası'na bağlı bir nâhiye olduğu ile ilgili kayıtlar vardır.⁶⁵ Sicilin baş tarafındaki kayıtlarda Arhavi kaza, Hopa onun bir nâhiyesi, son taraflardaki kayıtlarda ise Hopa kaza, Arhavi ise Hopa'ya bağlı bir nâhiyedir. Bu durum ilk dönemlerde Arhavi'nin, son dönemlerde ise Hopa'nın kaza olduğunu ve diğerinin nâhiye konumunda bulunduğunu göstermektedir.

Çürüksu Kazası da Lazistan Sancağı kazalarından biri olarak kayıtlarda geçmektedir.⁶⁶

Batum Şer'îyye Sicilinde Livane'nin kaza olduğunu gösteren kayıtlar da yer almaktadır.⁶⁷ Kayıtlarda ayrıca Livane Kazası'na bağlı nâhiye olarak Heba ve Heba Klaskor isimleri geçmektedir.⁶⁸

Kayıtlarda başka yakın bölgelerle ilgili de bazı bilgilere rastlanmaktadır. Örnek olarak Ardanuç'un Erzurum Vilayeti Çıldır Sancağı'na bağlı bir kaza olduğu ve Kiskim'in Erzurum vilayeti İspir Kazası'na bağlı bir nâhiye olduğu kayıtları zikredilebilir.⁶⁹

Batum Şer'îyye Sicilinde değişik vesilelerle birçok idarecinin de ismi geçmektedir. Şüphesiz bunların en önemlileri Lazistan Sancağı mutasarrıflarıdır. Bu şekilde isimlerine tesadüf edilen bazı mutasarrıflar şunlardır: Lazistan Sancağı mutasarrıfı olarak Muhyiddin Paşa ve Mehmed Vasfi Efendi isimleri

⁵⁵ *Batum Şer'îyye Sicili*, 226, 227, 67. Ayrıca bk. *Batum Şer'îyye Sicili*, 127, 268.

⁵⁶ *Batum Şer'îyye Sicili*, 220, 247, 263, 22.

⁵⁷ *Batum Şer'îyye Sicili*, 208.

⁵⁸ *Batum Şer'îyye Sicili*, 13, 15, 56, 166, 236, 255, 281.

⁵⁹ *Batum Şer'îyye Sicili*, 236, 255.

⁶⁰ *Batum Şer'îyye Sicili*, 99, 107.

⁶¹ *Batum Şer'îyye Sicili*, 11, 13, 23, 24, 31, 65.

⁶² *Batum Şer'îyye Sicili*, 13, 15, 56.

⁶³ *Batum Şer'îyye Sicili*, 131, 141, 169, 174, 216, 221, 224, 235, 251, 252, 267, 275, 288.

⁶⁴ *Batum Şer'îyye Sicili*, 131, 141, 221, 288, 273.

⁶⁵ *Batum Şer'îyye Sicili*, 169, 174, 224, 235, 251, 275.

⁶⁶ *Batum Şer'îyye Sicili*, 266, 274.

⁶⁷ *Batum Şer'îyye Sicili*, 76, 145, 207, 235, 269.

⁶⁸ *Batum Şer'îyye Sicili*, 235, 207.

⁶⁹ *Batum Şer'îyye Sicili*, 164, 235, 236.

geçmekte, Mehmed Zeki Paşa, adı Lazistan Sancağı sâbık mutasarrıfı olarak kaydedilmekte, yine Abdülhamid Paşanın ayrılmış olduğu ve yerine Yusuf Ziya Paşa Lazistan mutasarrıfı olduğu⁷⁰ şeklinde kayıtlara rastlanmaktadır. Bilindiği üzere Batum Şer'îye Sicili kayıtlarının tarih aralığında Mehmed Vasfi Paşa (1286-1288), Şükrü Bey (1289), Hasan Hamid Paşa (1290), Yusuf Ziya Paşa (1291) ve Fikri Efendi (1292) Lazistan mutasarrıfı olarak görev yapmışlardır.⁷¹

Şer'îye Sicilinde kadı veya nâiblerinin kimler olduğu ve kayıtların kimler döneminde tutulduğu da yer almaktadır. Kadı veya kadı nâibi olarak görev yapanlar şu kimseler olarak gözükmektedir. İlk kadı Mevlana Feyzullah Efendidir. Kayıtta Mevlana Feyzullah Efendinin 15 Muharrem 1284 (19 Mayıs 1867) tarihinden itibaren kadı nâibi olarak atandığı ifade edilmekte ve kadı olarak yapacağı hususlar zikredilmektedir. 27 Safer 1284 (30 Haziran 1867) tarihinde Mehmed Feyzullah Efendinin Batum nâibi olduğu kaydedilmektedir. Bu tarihten itibaren tutulan kayıtlar onun dönemini göstermektedir. Daha sonraki bir kayıtta da adı başka bir vesile ile tekrar geçmektedir. Daha sonra bu görevi şu kimseler yürütmüştür. İkinci kadı Ahmed Rakım Efendi 1 Şevval 1284 (26 Ocak 1868) tarihinden itibaren göreve başlamış görünmektedir. Mevlana Seyyid Muhammed Kerameddin Efendi 15 Ramazan 1285 (30 Aralık 1868) tarihinden itibaren görev yapmıştır. Sayfa 42'de adı ve unvanının işlendiği mühür bulunmaktadır. Mevlana Mir Şerif Mahmud Efendi, 18 Receb 1287 (14 Ekim 1870) tarihinden itibaren bu görevi yürütmüştür. Sonraki kayıtlardan 13 Rebiyülahir 1288 (2 Temmuz 1871)'de Mir Mahmud Efendinin nâib olarak görev yapmakta olduğu anlaşılmaktadır. Mevlana Muhammed Ataullah Efendi, 1 Muharrem 1289 (11 Mart 1872) tarihinden itibaren görev yapmıştır. Anadolu Kazaskerinin yazısı ile Mevlana el-Hac Mehmed Emin Efendi, 2 Receb 1290 (26 Ağustos 1873) tarihinde göreve gelmiştir.⁷² Yine Batum Niyabet-i Şer'îyesine⁷³ başlıklı yazıdan o dönemde Batum'da nâib bulunduğu anlaşılmaktadır. Önceki dönemlerde bölgede benzer görevler ifa edenler 17. yüzyılda Gönnye kadıları Mevlana Mehmed ve Mevlana Mustafa⁷⁴ ve Mevlana İshak⁷⁵ ile 18. yüzyılda görev yapan Gönnye me Batum Kadısı Mevlana Ali⁷⁶ gibi bölgede görev yapmış birçok kadı olmuştur. O dönemlere ait sicillerin tespiti ile bölge tarihi hakkında pek çok soru işaretinin de cevap bulacağı aşikardır.

Sicilde başka bazı kazaların kadı veya nâiblerinin isimlerine de tesadüf olunmaktadır. Bu meyanda Livane nâibi Ali Rıza Efendi, Arhavi nâibi el-Hac Mehmed Raşid Efendi, Arhavi Nâhiyesi nâib-i sâbıkı Mehmed Tefvik Efendi ve Livane nâib-i esbakı Veysel Efendi isimleri zikredilebilir.⁷⁷

Defterde başka görevlilerin isimlerine de rastlanmaktadır. Lazistan Sancağı sâbık mutasarrıfı Zeki Paşanın kuvvacıbaşısı Mehmed Ağa b. Ali Ağa ve Muhyiddin Paşanın zabtiye çavuşlarından Ahmed

⁷⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 60, 87, 122, 117, 239.

⁷¹ Cevat Çakır, *Trabzon Vilayeti Salnamelerine Göre Lazistan Sancağı: Eğitim-Kültür ve İdari Yapı (1869-1904)*, (Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 2017), s. 34.

⁷² *Batum Şer'îye Sicili*, 7, 106, 138, 269, 167, 225.

⁷³ *Batum Şer'îye Sicili*, 287.

⁷⁴ Uğur Özçelik, *Kazasker Atama Ruznamçelerinden Anadolu Kazaskerliği 7 Numaralı Defteri*, (Bursa: 2018), 96, 140, 170, 265, 266; Berin Ük, *Anadolu Kazaskerliği 6/1 Nolu Ruznamçe*, (İstanbul 2016), 98.

⁷⁵ Cihan Kılıç, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İlimiye Teşkilatında İstihdam*, (Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2017), 58.

⁷⁶ Vildan Çalışkan, *1123-1124 (m. 1711-1712) Tarihli 5193/R4 Numaralı Anadolu Kadıaskerliği*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019), 58.

⁷⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 192, 193, 79, 131.

Ağa b. Mahir gibi isimlere de rastlanmaktadır. Bunlara Atina Kaymakamı Hayri Efendi ve Batum Kalesi Beyi Hacı Bekir Efendi b. Hüseyin b. Abdullah isimleri de ilave edilebilir.⁷⁸

Arazi ser kâtibi olarak Hurşid Efendi ve Mustafa Efendi isimleri ile Batum tahrirat kalemi mukayyidi Mehmed Ali Efendi b. Hasan Ağa(?) ismi defterde yer almaktadır.⁷⁹

Batum Telgrafhane Müdürü Hayri Bey b. İlyas Bey ve telgraf çavuşu Hüseyin Ağa isimlerine rastlanmaktadır.⁸⁰

Batum kasabası karantina müdürünün aslen Trabzon'lu Hacı Ömer Efendi b. Hacı Salih Efendi b. Hacı Ömer olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu dönemde Rize karantina memurunun Mustafa Efendi b. Hasan ve Atina karantina memurunun Mahmud Efendi b. Abdullah olduğu görülmektedir.⁸¹ Batum'da karantina teşkilatının 1849'da kurulduğu belirtilmektedir.⁸²

Lazistan Sancağı tapu kâtibi nâibi Mustafa Efendi b. Ali Ağa, Batum Kazası tapu kâtibi Hasan Efendi b. Murad b. Abdullah ve Tapu memuru Hurşid Efendi isimleri söylenebilir.⁸³ Belediye kâtibi Hafız Efendi ve Maçahel kâtibi Süleyman Efendi isimleri birlikte zikredilmektedir.⁸⁴

Batum Liman Reisi Osman Ağa b. Abdullah ve Batum İskele Kethüdası Mehmed Efendi b. Ali Ağa, Bezzaz esnafı kethüdası Mustafa Efendi b. İbrahim, yiğitbaşısı Mustafa Lütfi Efendi b. Abdullah ve Kahveciler kethüdası İzzet Baba b. Süleyman isimleri önemli görünmektedir.⁸⁵

Emval-i Eytam Müdürü Ahmed Efendi, sâbık Sandık Emni Ali Zihni Efendi, Sandık Emni Hüseyin Efendi ve Şahin Efendi, Sandık Kâtibi Hurşid Efendi, Liva muhasebecisi Fevzi Bey, Beytülmal Emni Muhasebecisi Sabri Efendi, Evkaf muhasebecisi vekili el-Hac Mustafa Efendi, Evkaf muhasebecisi vekili el-Hac Ka[?] Efendi, Rusumat memuru Mehmed İzzet Efendi b. Salih ve Lazistan kol filika memuru Mercan Çavuş b. Mahir adları geçen diğer görevlilerdir.⁸⁶

Batum Şer'iyeye Sicilinde Batum'da asker olarak görev yapan bazı isimlere de rastlanmaktadır. 1286 (1869) Yılı Trabzon Salnamesi'nde Osmanlı asakir-i zaptiye neferatının 175 piyade ve 80 süvari olduğu kaydedilmektedir. Yine İkinci Tabur Ağasının Batum merkezde, taburun üçüncü ve beşinci bölük ağalarının ise Çürüksu'da buldukları bilgisi yer almaktadır.⁸⁷ Sicilde askerlerin isimleri çoğunlukla vefatları sonrası miras davası veya tereke taksimleri vesilesiyle geçmektedir. Bazı isimleri burada kaydetmekte fayda vardır. Mesela Acara-i Ulya'nın Şuahiv Karyesinden Arif b. Mehmed, Batum kasabası mevkiinde bulunan Asakir-i Nizamiye 4. Ordusunun 3. Taburunun 5. Bölüğünde onbaşı olduğu⁸⁸ görülmektedir. Acara-i Süfla'nın Mahunset Karyesinden İsmail b. Hacı Şirin Ali b. Hacı Mustafa'nın

⁷⁸ Batum Şer'iyeye Sicili, 20, 60, 200, 250.

⁷⁹ Batum Şer'iyeye Sicili, 130, 155.

⁸⁰ Batum Şer'iyeye Sicili, 41, 142.

⁸¹ Batum Şer'iyeye Sicili, 140.

⁸² İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Karadeniz Sınırında Emraz-ı Sâriye İle Mücadele: Batum ve Hopa Karantinahaneleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 28 (2020), 404.

⁸³ Batum Şer'iyeye Sicili, 131, 220, 65.

⁸⁴ Batum Şer'iyeye Sicili, 200.

⁸⁵ Batum Şer'iyeye Sicili, 69, 72, 217.

⁸⁶ Batum Şer'iyeye Sicili, 164, 179, 197, 90, 142, 200, 164, 274, 227, 262, 70.

⁸⁷ 1286 Yılı Trabzon Salnamesi, Trabzon 1286, 86.

⁸⁸ Batum Şer'iyeye Sicili, 19.

Asakir-i Nizamiye'nin 4. Ordusunun 4. Piyade Redif Alayında görev yaptığı⁸⁹ anlaşılmaktadır. Askerler arasında 4. ordunun 4. Redif alayı 4. Taburu binbaşısı Ahmed Ağa b. Hızır Ağa, 3. Tabur zabıtlarından Mülazım Hurşid Ağa b. Abdullah, 1. Tabur zabıtlarından Mülazım Hasan Efendi b. Mustafa Ağa, Zaptiye yüzbaşısı Süleyman Ağa b. Abdülkerim ve Redif yüzbaşısı Livaneli Osman Ağa b. Hasan b. Abdullah isimleri de örnek olarak zikredilebilir. Bunlara Binbaşısı Mustafa Efendi, Redif Binbaşısı Mustafa Ağa, Redif mülazımı Akif Efendi ve sâbık zabıta kâtibi Mehmed Efendi ismi de eklenebilir.⁹⁰

Bu dönemde Çürüksu'da da Osmanlı ordusu unsurları bulunmakta idi ve Çürüksu'da görev yapan askerlerle ilgili de kayıtlar bulunmaktadır. Acara-i Ulya'nın Beğlet Karyesinden Ali b. Memi b. Halim'in Çürüksu kasabasında bulunan Asakir-i Nizamiye 4. Ordusu 3. Alayı 1. Taburu 2. bölümü onbaşısı olarak görev yaparken vefat ettiği⁹¹ anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Livane'den Şakir b. Ali'nin Çürüksu'da orduda görevli iken vefat ettiği⁹² yine Livane'nin Murgul Karyesinden Mehmed b. Ahmed b. Mehmed'in Asakir-i Nizamiyenin 4. Ordusunun 3. Alayının 1. Taburu neferi iken vefat ettiği⁹³ kayıtları bu kabilden olarak değerlendirilebilir.

Batum ve çevresi dışından da Batum'da asker olarak görev yapanların bulunduğu görülmektedir. Nitekim Erzincanlı Bektaş Çavuş b. Ahmed Batum'da süvari çavuşu olarak görev yaparken vefat etmiş ve veraseti Erzincan'da oturan annesi ve babasına intikal etmiştir.⁹⁴ Askerler arasında Batum'a yeni gelmiş muhacirlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Mesela Batum'un Adliye Karyesinde oturan Çerkes muhacirlerinden olup 4. Ordunun 3. Alayı 1. Taburundan Hurşid b. Bey b. Abdullah'ın kardeşi Musa mahkemeye müracaat edip Hurşid'in öz kardeşi ve tek varisi olduğunu beyan ederek kardeşinin 20 kuruş alacağını tahsil etmek istemiştir. Mahkemeye verdiği bilgide annelerinin isminin Selime bint Beşhoh b. Abdullah ve doğum yerlerinin diyar-ı Çerakisede Erdiler İskelesi Bakurbeş Mahallesi olduğunu söylemiştir.⁹⁵ Yine Çürüksulu birinin Erzurum'da yüzbaşı olarak görev yaptığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁹⁶

1. Köy ve Mahalleler

Sicildeki kayıtlardan Lazistan Sancağı'ndaki bazı köy isimleri de tespit edilebilmektedir. Acara-i Süfla'ya bağlı karyeler olarak Alibeyoğlu, Cehemla (Tshemlara), Keda, Mahunset, Zendid, Zvare, Zubzu ve Zundaga;⁹⁷ Acara-i Ulya'ya bağlı karyeler olarak Beğlet, Şuahiv, Tibet ve Samulet;⁹⁸ Arhavi karyeleri olarak Hacale, Orci, Yegovit, Zağo Ulya ve Viçe Ğurde;⁹⁹ Atina karyeleri olarak Baş Gere, Eski Trabzon nam karye-i cedide, Cabnas (?) ve Kalecik;¹⁰⁰ Batum karyeleri olarak Adliye nam karye-i cedide, Agara, Ahalşen, Bedeniye nam karye-i cedide, Coco, Çakvi Halvaş, Feriye nam karye-i cedide, Feyziye nam karye-i cedide , Hamidiye nam karye-i cedide, Helvaçavur, İcadiye nam karye-i cedide, İnamiye,

⁸⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 91.

⁹⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 132, 19, 55, 70, 102, 89, 90, 250, 200.

⁹¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 21.

⁹² *Batum Şer'îye Sicili*, 95.

⁹³ *Batum Şer'îye Sicili*, 145.

⁹⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 154.

⁹⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 180.

⁹⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 265.

⁹⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 223, 268, 127, 27, 91, 28, 19, 22, 17, 57.

⁹⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 21, 26, 19, 67, 226, 227.

⁹⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 82, 2, 17, 131, 221, 13, 99, 166, 261.

¹⁰⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 116, 99, 166, 261.

Kabnistav, Kahaber, Karadere, Korolistav, Küşadiye nam karye-i cedide, Lütfiye nam karye-i cedide, Mahincav[ur], Mahmudiye nam karye-i cadide, Orta Batum karyesi, Saray, Soğuksubaşı, Sur Hızır Kalesi, Şükriye nam karye-i cedide ve Topaloğlu¹⁰¹ isimleri örnek olarak gösterilebilir.

Köy adlarından Adliye, Bedeniye, Feriye, Fevziye, Hamidiye, İcadiye, Küşadiye, Lütfiye, Mahmudiye ve Şükriye adlarıyla yeni köyler kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu köylerin yeni kurulan Batum şehrinin hemen yakınında olduğunu söylemek mümkündür. Hatta bazı köy isimleri ile mahalle isimlerinin benzer olması, şehre olan yakınlıklarından dolayı başlangıçta köy olarak kurulmakla birlikte şehrin büyümesiyle mahalle olarak kabul edilmesi ile izah edilebilir.

Sicilde Batum mahalleleri olarak Aziziye nam mahalle-i cadide, Cami-i Atik Mahallesi, Cuma Mahallesi, Hıristiyan Mahallesi, Kenisa Mahallesi, Küşadiye, Liman Mahallesi, Nuriye nam mahalle-i cedide, Orta Batum Mahallesi, Rumiyan Mahallesi, Sarısu Mahallesi, Sarı Mahallesi, Soğuksubaşı Mahallesi, Şükriye mahalle-i cedide ve Yeni Cami-i Şerif Mahallesi¹⁰² isimlerine rastlanmaktadır. Nuriye Mahallesinin adını bölgenin tanınmış eski yöneticisi Nuri Beyden aldığı, Aziziye'nin güneyinde yer alan mahallenin daha Avrupaî tarzda olup şehrin aristokrat kesiminin burada yaşadığı belirtilmektedir.¹⁰³

Yukarıda da zikredilen Rumiyan Mahallesi, Kenisa Mahallesi ve Hıristiyan Mahallesi kayıtları Batum'da gayrimüslimlerin toplu olarak yaşadıkları, en azından bir mahallenin bulunduğunu göstermektedir. Bu farklı isimler tek mahalle için kullanılmış olabilir, veya iki ayrı mahalle de söz konusu olabilir.

Yeni kurulmuş köyler ve mahallelerle birlikte kayıtlardan Batum kasabasında yeni bir şehir kurulduğu da anlaşılmaktadır. "Batum kasabasında şehir-i cedid" ve "şehir-i cedid"¹⁰⁴ bunun en açık ifadeleri olarak kabul edilebilir. Mahalle adlarından Aziziye, Nuriye ve Şükriye adıyla yeni mahalleler kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Yeni Cami-i Şerif Mahallesi adının Aziziye ile aynı olduğunu düşünmek mümkündür. Zira Batum'daki en yeni caminin Aziziye Camii olduğu ve caminin Batum'da Sultan Abdülaziz döneminde kurulan yeni şehirle birlikte planlandığı bilinmektedir.

Yeni şehrin kurulmasıyla 1865 yılından itibaren Batum'da Sarısu Irmağına kadar limanın önündeki önceki yerleşim yeri "eski kasaba" olarak anılmaya başlandığı belirtilmektedir.¹⁰⁵

Ayrıca şehir ile ilgili olarak Aziziye Mahallesinde Telgraf Sokağı ve Liman Mahallesinde Medrese Sokağı adıyla sokaklar bulunduğunu da bu vesileyle tespit etmek mümkün olmaktadır. Batum'da Kebapçılar Sokağı, Uzun Çarşı Sokağı, Karabet veledi Beğros'un Batum'un Yalıyolu Hududu Sokağı ve Yalı Sokağı¹⁰⁶ gibi isimler bu vesileyle söylenebilir.

¹⁰¹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 180, 253, 130, 75, 49, 24, 215, 72, 46, 25, 64, 2, 155, 62, 84, 71, 112, 3, 35, 44, 252, 6, 58, 256, 15, 201, 125, 34, 218, 52, 63, 197, 213, 20, 68, 155.

¹⁰² *Batum Şer'iyeye Sicili*, 38, 55, 53, 142, 85, 86, 175, 176, 290, 133, 18, 244, 245, 246, 259, 264, 39, 262, 269, 286, 16, 47, 78, 80, 168, 222, 289, 98, 103, 115, 71, 40, 219, 271, 180, 8, 96, 136.

¹⁰³ Turan, *Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti*, 269.

¹⁰⁴ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 20, 48.

¹⁰⁵ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu*, 26.

¹⁰⁶ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 142, 159, 269, 272, 254.

Satılan bir ev ile ilgili kayıta, evin bir tarafının Müftü Efendinin evi bulunduğu kaydından müftünün Yeni Cami-i Şerif Mahallesinde oturduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

Çürüksu köyleri olarak Açıkvistav, Aziziye, Alanbar, Kakovit (?), Kvirike, Samiba (Sameba), Tkemakarav, Dagva ve Zirabuser¹⁰⁸ isimleri örnek kabilinden zikredilebilir.

Abı Islah Karyesi, Beğlevan Karyesi, Boçha (Borçka) Karyesi, Coço, Katabhiya, Karaşalvar (bazı kayıtlarda diğer adının Fuadiye ve Nusratiye olduğu zikredilmektedir), Nusretiye nam karye-i cedide , Sur Hızır Karyesi (Tsihisziri), Yeni Mahalle ve Zundagi¹⁰⁹ Sicilde geçen Gönve Nâhiyesi köyleri ve mahallelerinden bazılarıdır. Hemşin'in Dobre ve Ortaköy ile Hopa'nın Mafrat, Kise ve Orta Hopa karyeleri¹¹⁰ de bu vesileyle anılabilir.

Sicilde Livane Kazası'nda Beşavul, Deviskel, Murğul, Sinkot, Sot karyeleri ile Korzul Mahallesi, Orta Mahalle, Usta Mahallesi ve Çarşı Mahallesi isimlerine rastlanmaktadır.¹¹¹

Maçahel'in Acarisagmart, Çehemla (Tskhemla) Efrat, Hertvis-i Ulya, Maçahlispir, Ketket (Kedked) ve Sindiyet karyelerinin isimleri geçmektedir.¹¹² Diğer bölgelere örnek olarak Şavşat'ın Dabazrul ve Balvana karyeleri gösterilebilir.¹¹³

Sicilde değişik vesilelerle köy ve mahallelerden bazılarının muhtarlarının isimleri de geçmektedir. Agara (Batum) karyesi muhtarları olarak Süleyman Ağa ve Mehmed Ağa, Acara-i Ulya Nâhiyesi Tibet karyesi muhtar-ı evveli Mehmed Ağa b. İdris ve muhtarı sanisi Hasan b. Mehmed, İnamiye ve Küşadiye muhtar-ı evveleri İbrahim b. Hasan b. Ferrac b. Adem ve (?), Kahaber karyesi muhtarı Hüseyin Bey, Korolistav Köyü Muhtarı Hurşid Ağa b. Gümüş, ihtiyar meclisi azaları Hüseyin Ağa b. İsmail, Yusuf Ağa b. Ahmed, Süleyman Ağa b. Murad, Feriye ve Lütfiye karyeleri muhtarı evveleri [?] b. Abdullah ve [?] b. Abdülkerim, Liman Mahallesi Muhtarı Dursun Ağa b. Abdullah, Mahmudiye Karyesi Muhtarı Hüseyin b. Yusuf, Nuriye Mahallesi Muhtar-ı evveli Mehmed Ağa b. Hüseyin, Nuriye Mahallesi Muhtar-ı evveli Kafnaze Hasan Ağa b. Abdullah, Nusretiye Muhtarı Yakub b. Hasan, Orta Hopa Mahallesi Muhtarı Mehmed Ağa b. Mustafa, Çürüksu Çarşı Mahallesi Muhtarı Halil Ağa b. Abdulkerim, Çürüksu Kakovit karyesi muhtarı Hurşid Ağa ve Helvaçavur Muhtarı Bekir Ağa isimleri örnek kabilinden zikredilebilir.¹¹⁴

2. Nüfus ve İleri Gelenler

Batum Şer'îye Sicilindeki kayıtlarda bölgenin ileri gelen tanınmış kimselerinin de isimleri geçmektedir. Örnek olarak Çürüksu Nâhiyesi hanedanından Tavgirizezâde Osman Bey b. Mehmed Bey, Arhavi Kazası hanedanından Hayreddin Bey b. Mehmed Bey ve Abdülhalim Bey b. Ahmed Bey, Erge karyesi hanedanından Dursun Bey b. Ömer Ağa, Atina Kazası hanedanından Baltazâde Hüseyin Efendi b. Derviş Ağa b. Abdullah, Sancakbeyzâde İbrahim Bey b. Yusuf Bey, Şerif Paşa'nın torunu Dursun Beyin

¹⁰⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 96.

¹⁰⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 14, 4, 134, 265, 100, 42, 266, 257, 274.

¹⁰⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 115, 251, 31, 50, 43, 13, 235, 260, 169, 174, 224, 23, 38, 55, 57, 24, 34, 11.

¹¹⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 236, 255, 15, 216, 252, 267.

¹¹¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 76, 176, 145, 269, 191, 192, 151, 193, 254.

¹¹² *Batum Şer'îye Sicili*, 263, 127, 28, 29, 36, 130, 51, 30, 105, 220, 247.

¹¹³ *Batum Şer'îye Sicili*, 133.

¹¹⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 130, 67, 71, 70, 6, 72, 224, 115, 231, 55, 56, 134, 247, 256, 275.

oğlu Mustafa Şeref Bey ve Hamşizâde Memiş Efendi sicilde isimleri geçen kimselerden bazılarıdır.¹¹⁵ Bunlara muhacirlerin ileri gelenlerinden Çerkes emirlerinden Kota Mustafa Bey b. Beslan Bey b. Abdülkerim¹¹⁶ ismini de ilave edebiliriz.

Bölgede Abaza ve Çerkes muhacirlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Abaza muhacirlerinin yaşadığı yerler olarak şu köy ve mahallelerin adı geçmektedir: Çürüksu'nun Aziziye Köyü;¹¹⁷ Batum'un Adliye, İnamiye, Kahaber, Küşadiye, Feriyye, Lütfiye. Soğuksu, Soğuksubaşı karyeleri ile Aziziye, Nuriye ve Şükriye mahalleleri¹¹⁸ yanında Gönye Nâhiyesi'nin Nusratiye Karyesi¹¹⁹ de Abaza muhacirlerinin oturduğu yerler olarak sicilde geçmektedir. Yine sicilde Abazalarla ilgili olarak "Diyar-ı Abaza'da Sohum ahalisinden" ve "diyar-ı Abaza'da Sohum beldesi"¹²⁰ gibi kayıtlarda bazen geldikleri yerlere işaret edildiği görülmektedir. Göç eden Abhazların 1866'dan itibaren Nuriye Mahallesinde bulunan köye yerleştirildikleri belirtilmektedir.¹²¹ Batum'dan Çıldır Sancağı'na gönderilen Abaza muhacirlerinden 210 hanenin yerlerini beğenmedikleri için 1865'de Batum'a geri döndükleri, 40 hanenin Batum merkeze, 90 hanenin ise Gönye Kazası'na, geriye kalanların ise Hopa, Arhavi ve Atina'ya yerleştirildikleri¹²² şeklindeki bilgiler de Batum'un Abaza muhacirleri açısından ciddi hareketliliğe sahne olan bir yer olduğunu göstermektedir.

Sicilde Batum ve çevresinde oturan diğer önemli muhacir grubu Çerkeslerin yaşadığı yerler olarak şu köy ve mahallelerin adı geçmektedir: Çürüksu'da Aziziye ve Sur Hızır karyeleri,¹²³ Batum'da Adliye, Bedeniye, Hamidiye, İcadiye, İnamiye, Lütfiye, Mahmudiye, Orta Batum ve Şükriye karyeleri ile Küşadiye, Nuriye ve Soğuksubaşı mahalleri¹²⁴ bu konuda örnek verilebilir. Gönye Nâhiyesi'nde Nusratiye, Karaşalvar karyeleri ile Batum Kazası Sur Hızır Kalesi isimleri de ilave edilebilir.¹²⁵ Yukarıda diyar-ı Abaza olarak adlandırılan Sohum için bazı kayıtlarda Çerkes diyarı ifadesi kullanılmaktadır. Mesela bir kayıta Çerkes diyarında Sohum adlı karye ahalisinden iken vefat eden Çerkes kabilesinden Hacı Ali Bey b. Dursun Bey b. Abdullah'ın verasetinin zevcesi, oğulları ile kızlarına ait olduğu ve Gönye Nâhiyesi Nusratiye Mahallesinde oturdukları söylenmektedir.¹²⁶

Batum Şer'iyeye Sicilindeki kayıtlardan Batum'da çoğunluğu teşkil eden Türkler ve Müslüman Gürcülerin yanı sıra Rum ve Ermenilerin de yaşadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1867'de Batum şehrinde 4500 Müslüman, 350 Rum ve 120 Ermeni olmak üzere toplam 4970 erkek nüfus yaşadığı ve nüfusun 1874'de 14700'e çıktığı belirtilmektedir.¹²⁷ Sicilde yer alan kayıtlardan bunların dışında bazı milletlere mensup kimselerin de yaşadığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili birkaç kayda işaret edilebilir. Mesela dört yaşındaki çocukları Mehmed'in nafaka davası sebebiyle anne-babası Fatma Ferah Hatun ve Hurşid b.

¹¹⁵ Batum Şer'iyeye Sicili, 83, 266, 111, 155, 281, 254, 151, 200.

¹¹⁶ Batum Şer'iyeye Sicili, 174, 224.

¹¹⁷ Batum Şer'iyeye Sicili, 4.

¹¹⁸ Batum Şer'iyeye Sicili, 253, 228, 44, 15, 72, 201, 213, 197, 38, 55, 47, 49, 60, 64, 78, 98, 99, 103, 173, 222, 231, 289, 8, 20.

¹¹⁹ Batum Şer'iyeye Sicili, 13, 24.

¹²⁰ Batum Şer'iyeye Sicili, 83, 115.

¹²¹ Turan, *Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti*, 267.

¹²² Kucak, *Çıldır Sancağı*, 186.

¹²³ Batum Şer'iyeye Sicili, 4, 34.

¹²⁴ Batum Şer'iyeye Sicili, 180, 49, 64, 62, 84, 169, 34, 224, 259, 264, 70.

¹²⁵ Batum Şer'iyeye Sicili, 23, 38, 46, 55, 169, 224, 62.

¹²⁶ Batum Şer'iyeye Sicili, 46.

¹²⁷ Bay, "Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri", 64

Abdullah'ın zenci oldukları ve Batum'da Nuriye Mahallesinde yaşadıkları anlaşılmaktadır.¹²⁸ Bir kayıтта geçen Kürt Mehmed Ağa, Kürt Osman Ağa, Huleli Haşim Ağa, Bursalı Artin Ağa ve Rum milletinden Nayi Efendi isimleri¹²⁹ bu anlamda bir fikir verebilir. Ahıskaloğlu Yusuf¹³⁰ ve Rize kasabası Hacinoz Mahallesinden Yusuf b. Hasan b. İsmail'in Batum'da oturduğu¹³¹ ile ilgili kayıtlar da bir süre önce bölgeye göç etmiş olanlar ile başka illerden gelip Batum'da oturanlara örnek olarak gösterilebilir.

Batum Şer'ıye Sicilinde Batum'da misafir olarak bulunanlar hakkında da bazı bilgilere rastlanmaktadır. Mesela Beğlevan karyesinden olup misafir olarak annesiyle birlikte misafir olarak Batum'da bulunduğu sırada vefat eden çocuk Gülizar bint Ahmed b. Mehmed, Batum'da misafir olarak sakin Abaza muhacirlerinden Mehmed Ağa b. Ahmed, Atina Kazası hanedanından Baltazâde Hüseyin Efendi b. Derviş Ağa b. Abdullah'ın misafir olarak bulunduğu Batum'da vefat ettiği kayıtları¹³² bu meyanda değerlendirilebilir.

Türkçe ve Gürcüce yer adları ile sülale adları bölge hakkında önemli değerlendirmelere imkan verebilir. Batum'un Agara karyesi sakinlerinden Bakurize Şahin Ali b. Lütfi, Mahincav[ur] ahalisinden Gorgaze Hüseyin b. Hüseyin b. Abdullah¹³³ kaydı ve benzerleri Gürcüce soyadları ve Gürcü sülaleler hakkında bilgi vermektedir. Yine bugün de kullanılan Beğlet gibi bazı köy adlarının korunduğu görülmektedir.

Batum'un Kahaber karyesinde Kürtlerin oturduğu, Çürüksu Tamzaro karyesinden Tahmazoğlu Mehmed Ağa b. Genç Ağa, Batumda Gürcüoğlu Osman Ağa b. Abdi, Cami-i Atik Mahallesinde Topçuoğlu Mehmed b. Abdullah ve Çobanoğlu İbrahim kayıtları¹³⁴ farklı milletlerin Batum ve çevresinde birarada yaşadıklarını göstermektedir.

B. Aile

1. Nikâh, Mihir, Boşanma ve Nafaka Konuları

Batum Şer'ıye Sicilinde nikâh akdi ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Mesela Çürüksu'nun Dagva Karyesinden Hatice bint Ali, mahkemeye müracaat ederek Ali Receb Efendi b. Mehmed Mahir'in kendisine talip olduğunu ve kendisinin de 1751 kuruş mihr-i müeccel ile şahitler huzurunda evlenmeyi kabul ettiğini söylemiş ve nikâh akdi deftere kaydedilmiştir.¹³⁵ Sicilde evlilik iddiasının ispatlanamadığı bir kayıt da bulunmaktadır. Batum'un Kahaber Karyesinden 20 yaşlarında olduğu ve babasının vefat ettiği belirtilen Delimehmedoğlu Süleyman b. Receb'in mahkemeye başvurup Heba'dan Ayşe isimli bir kadınla iki defa nikâhlarının kıyıldığını söyleyerek zevciyet iddiasında bulunmuş fakat iddialarını ispatlayamadığı için Ayşe'ye muarefeden men olunmuştur.¹³⁶

¹²⁸ *Batum Şer'ıye Sicil Defteri (1289)*, 168.

¹²⁹ *Batum Şer'ıye Sicili*, 200.

¹³⁰ *Batum Şer'ıye Sicili*, 52.

¹³¹ *Batum Şer'ıye Sicili*, 263.

¹³² *Batum Şer'ıye Sicili*, 50, 84, 281.

¹³³ *Batum Şer'ıye Sicili*, 214, 256.

¹³⁴ *Batum Şer'ıye Sicili*, 247, 266, 269, 290, 291.

¹³⁵ *Batum Şer'ıye Sicili*, 257.

¹³⁶ *Batum Şer'ıye Sicili*, 3.

Sicilde nişanlılık ve evlilikle ilgili ilginç kayıtlar da bulunmaktadır. Mesela Atina Nâhiyesi'nden Şakire Hatun, nişanlı iken başkasıyla evlenmiş, eski nişanlısı mahkemede bu olaydan dolayı evli çifte karşı bir husumet beslemeyeceğini beyan etmiştir.¹³⁷

Batum Şer'iyeye Sicilinde, önemli miktarda mihr ve nafaka konularıyla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Mesela Çürüksu'nun Aziziye Karyesinden Abaza muhacirlerinden bir kadın mahkemeye başvurarak Çerkes muhacirlerinden eşi Ömer Bey ile aralarındaki münaferet nedeniyle boşanmış olduklarını belirterek mihr ve nafaka-i iddet talebinde bulunmuştur.¹³⁸

Güzel Hatun, dört sene önce 23 Zilkade 1285 (7 Mart 1869) tarihinde evlendiği Abaza muhacirlerinden Receb b. İbrahim b. Abdullah'ın mihr-i müecceli olan 1701 kuruşu ödemediği vefat ettiğini, vasi tayin edilen Şahin Ağa b. Osman'ın mihr-i müecceli olan bu miktarı ödemesini talep etmiş, alacağı olduğunu şahitlerle ispat etmiş ve mahkemeden mihrin ödenmesi yönünde karar çıkmıştır.¹³⁹

Batum Şer'iyeye Sicilinde yer alan mihr miktarları farklılık göstermektedir. Bu durum kişilerin daha çok sosyal ve ekonomik durumları ile ilgilidir. Defterde ilk bakışta göze çarpan en düşük mihr miktarının 500 kuruş olduğu söylenebilir. Abaza muhacirlerinden Fatma bint İsmail'in 500 kuruş mihr-i müecceli gibi bazı kayıtlar örnek olarak gösterilebilir.¹⁴⁰ Daha düşük rakamların belirlenmiş olması da mümkündür. Zira bir kayıтта Batum'da asakiri kabziye çavuşlarından Hüseyin Çavuş'un boşadığı eşi Fatma Hatun 750 kuruş mihr-i müeccel alacağı olduğu iddiasıyla dava açmış, davalı mihrin 300 kuruş olduğunu söylemiş, Fatma Hatun iddiasını ispatlayamamıştır.¹⁴¹ Bu davada Hüseyin Çavuş'un mihrin 300 kuruş olduğu yönündeki beyanını mahkemenin kabulü, bu miktarın da mümkün olduğunu göstermektedir. Buna en yakın rakam olarak Kahaber Karyesinden Ayşe'nin mihr-i müecceli 501 kuruş olarak gözükmektedir. Rakamların artışı ile ilgili 600 kuruş, 650 kuruş, 701 kuruş kayıtları gösterilebilir. Mahincav[ur] Karyesinden Gorgaze Hüseyin b. Hüseyin'in hanımı Ayşe Hatun'un mihr-i müecceli 750 kuruş ve Batum'un Saray Karyesinden Naile bint Mehmed b. Abdullah'ın mihr-i müecceli 900 kuruş olarak görülmektedir. Başka bir kayıтта da 900 kuruş rakamına rastlanmaktadır.¹⁴²

Maçahel Nâhiyesi Maçahlispir Karyesinden Fatma Hatun'un mihr-i müecceli bin kuruş olarak zikredilmektedir.¹⁴³ Acara-i Süfla Nâhiyesi Zendid Karyesi sakinlerinden Güneş bint Hasan, mahkemeye müracaat ederek dört yıl önce kendisini boşayan eski eşi Ali b. Hasan'dan mihr-i müecceli olan bin kuruşu talep etmiş fakat davalı o miktarın tamamını o zaman ödediğini ifade etmiştir.¹⁴⁴ Ayrıca mihr miktarı olarak 1100 kuruş, 1501 kuruş, 1701 kuruş, 2000 kuruş ve 3000 kuruş rakamlarına da tesadüf olunmaktadır.¹⁴⁵ Acara-i Süfla'nın Zendid karyesinden Ayşe bint Mustafa, zevci Maçahel Çikonet karyesi

¹³⁷ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 107.

¹³⁸ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 4.

¹³⁹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 231; Başka bir mihr davası için bk. *Batum Şer'iyeye Sicili*, 33.

¹⁴⁰ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 78, 80, 160.

¹⁴¹ *Batum Şer'iyeye Sicil Defteri (1285)*, 48.

¹⁴² Zikredilen değişik rakamlar için bk. *Batum Şer'iyeye Sicili*, 3, 136, 57, 219, 214, 63, 52.

¹⁴³ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 105.

¹⁴⁴ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 32.

¹⁴⁵ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 92, 4, 231, 192, 255.

sakinlerinden Aşık Ahmed b. Mehmed'den 3 bin kuruş mihr-i müeccelini istemiştir.¹⁴⁶ Sicildeki en yüksek mihr miktarları olarak 4125 kuruş, 5 bin kuruş ve 10500 kuruş rakamları zikredilebilir.¹⁴⁷

Bahse değer bir diğer husus da çok eşlilikte mihr miktarlarının farklı olduğudur. Batum'un Liman Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Buharalı Hacı Abdullah Efendi b. Hasan b. Abdullah'ın iki eşi olduğu, eşlerinden Cevahir Hatun'un mihr-i müecceli 1500 kuruş, diğer eşi Atiyye Hatun'un mihr-i müeccelinin ise 1001 kuruş olduğu görülmektedir.¹⁴⁸ Nuriye Mahallesi'nde oturan Abaza muhacirlerinden İmam Hüseyin Efendi b. Yusuf b. Abdullah'ın da iki eşi olduğu, eşlerinden Asiye Hatun'un mihr-i müecceli 1001 kuruş, diğer eşi Hatice Hatun'un mihr-i müeccelinin ise 501 kuruş olduğu görülmektedir.¹⁴⁹ Bu kayıtlar aynı zamanda Lazistan Sancağı'nda az da olsa çok ešli kimseler bulunduğunu göstermektedir. İki hanımı olanlara örnek olarak Atina Kazası hanedanından Baltazâde Hüseyin Efendi b. Derviş Ağa b. Abdullah¹⁵⁰ da zikredilebilir.

Batum Şer'îye Sicilinde boşanma konusu ile ilgili kayıtlar da önemli bir yekün teşkil etmektedir. Burada ilginç görülen iki örnekle yetinilecektir. Çürüksu'da Selime Hatun bint Kibar Ağa, Hurşid b. Ali b. İsmail ile evlendikten bir süre sonra boşanmışlar, başkasıyla evlenmek istemiş fakat Hurşid'in vasisi ve kardeşi Esad Efendi mahkemeye müracaat ederek kadının engellenmesini talep etmiştir. Kadın ise eski kocasının akıl sağlığı yerinde iken şahitler huzurunda Mayıs 1277 başında (Mayıs 1861) boşandıklarını ve mihr-i müecceli olan 5 bin kuruşu istediğini ifade etmiş, Esad Efendi Selime Hatun'a muarazadan men olunmuştur.¹⁵¹

Sicilde Livane eski nâibi Veysel Efendiye ait 15 Zilhicce 1285 (29 Mart 1869) tarihli bir ilam sureti yer almaktadır. İlamda Livane'de görülen bir davada Sot Karyesinden Hafız b. Sabit isimli kişinin Mahbube bint el-Hac Abdülaziz Ağa ile altı yıl önce evlenmiş iken bundan dört ay önce Korzul Mahallesi'nden Sultaniye bint Mehmed adlı kadının adını zikrederek onunla evlenirse "zevcem üç talak ile benden boş olsun" dediği, daha sonra o kadınla evlendiği, önceki sözünü inkar ettiği fakat şahitlerle sözü söylediğinin ispat edilerek talakın gerçekleştiğine dair ilam düzenlendiği hususu zikredilmektedir. İlam kaydından sonra "işbu ilamın ihticaca salahiyeti olmadığı" kaydı bulunmaktadır.¹⁵²

Sicilde nafaka konusu ile ilgili de pek çok kayıt vardır.¹⁵³ Batum Şer'îye Sicili ile ilgili bundan sonra yapılacak çalışmalarda kayıtlar incelenerek dönemin sosyal ve ekonomik durumu hakkında bazı tespitler yapmak mümkün olabilir.

2. Miras, Veraset ve Tereke Konuları

Sicilde veraset ve miras taksimi davaları ile ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. Batum'un Mahincav[ur] Karyesi ahalisinden Kesimoğlu Hüseyin b. Abdullah b. Abdülkerim'in veraseti ve diğer bazı kayıtlar

¹⁴⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 28.

¹⁴⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 161, 134, 201, 220.

¹⁴⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 162.

¹⁴⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 281.

¹⁵⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 161, 134, 201, 220.

¹⁵¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 134.

¹⁵² *Batum Şer'îye Sicili*, 191; Boşanma konusu ile ilgili ayrıca bk. *Batum Şer'îye Sicili*, 92, 216.

¹⁵³ Örnek için bk. *Batum Şer'îye Sicili*, 23, 28, 57, 78, 255.

zikredilebilir.¹⁵⁴ Kayıtlardaki bazı hususlar başka konularla ilgili de fikir verebilir. Mesela Abaza diyarında Karağuta İskelesi nam mahalde sakin iken vefat eden Arğun isimli birinin verasetinden bahsedilmesi,¹⁵⁵ verasetçilerinin Batum'a hicret ettiklerini düşündürmektedir.

Veraset, miras ve tereke konuları ile ilgili kayıtlarda yer alan techiz-tekfin masrafı rakamları da toplumun sosyal ve ekonomik durumu hakkında bilgi verebilir. Terekelerde yer alan techiz ve tekfin masrafı ile ilgili olarak 90 kuruş, 117 kuruş, 175 kuruş, 250 kuruş, 477.20 kuruş, 506 kuruş, 146.20 kuruş, 507 kuruş, 958 kuruş ve bin kuruş gibi değişik rakamlara rastlanmaktadır.¹⁵⁶ Sicilde rastlanan en düşük rakam olarak İzmir'de meskün Çerkes muhacirleri ve emirlerinden olup Batum'a gelirken Rusya kumpanyası vapurunda vefat eden Beslan Bey b. Abdullah'ın techiz ve tekfin masrafı olan 32.20 kuruş¹⁵⁷ ile Batum'un Nuriye Mahallesinde sakin iken vefat eden Penbe Hatun'un techiz ve tekfin masrafı olan 41 kuruş¹⁵⁸ gösterilebilir. Sicilde rastlanan en yüksek rakam olarak Batum'da outran Trabzonlu bir Rum tüccarın techiz ve tekfin masrafı olan 3860 kuruş görülmektedir.¹⁵⁹ Dikkat çeken bazı rakamlar olarak Batum Kalesi Beyi Hacı Bekir Efendi b. Hüseyin b. Abdullah'ın techiz ve tekfin masrafı 96.30 kuruş, Batum kasabasının Çakvi Halvaş Karyesinden Küçüksüleymanoğlu Mehmed b. Osman b. Abdullah'ın techiz ve tekfin masrafı 145 kuruş, Batum'un Saray Karyesinden Naile bint Mehmed b. Abdullah'ın techiz ve tekfin mesarifi 185 kuruş, Trabzonlu bir esnafın techiz ve tekfin masrafı 432.20 kuruş, Atina Kazası hanedanından Baltazâde Hüseyin Efendi b. Derviş Ağa b. Abdullah'ın masrafının 516 kuruş ve Meclis-i temyiz azası Abaza muhacirlerinden Hacı Hüseyin Ağa b. Hacı Receb Ağa b. Hüseyin'in techiz ve tekfin masrafı 958 kuruş kaydedilmiştir.¹⁶⁰

Sicilde yer alan miras işlemleri ile ilgili birkaç hususa daha işaret etmekte fayda vardır. Vefat eden askerlerin biriken maaşlarının ödenerek terekeye eklendiği görülmektedir. Örnek kabilinden 565.10 kuruş, 783 kuruş, 450 kuruş ve 720 kuruş kayıtları zikredilebilir.¹⁶¹

Sicilde bulunan kayıtlardan vefat edenlerin terekelerindeki malların açık artırma ile satıldığı görülmektedir. "Suk-i Sutanide münadi yediyle bey' olunan tereke esmanının 5305.20 kuruş" tuttuğu ve Batum'da bir evin açık artırmayla satıldığı ile ilgili kayıt da bu çerçevede değerlendirilebilir.¹⁶²

Mahkeme ölenin alacaklarını tahsil etmektedir. Bir kayıтта müteveffanın 12 kişiden 7931 kuruş 20 para alacağını tahsil edildiği görülmektedir.¹⁶³ Mahkemenin bu ve benzeri işlemler için bir ücret aldığı da kayıtlarda yer almaktadır. Yapılacak çalışmalarda alınan ücretlerin incelenmesi de iktisadi hayat hakkında fikir verebilecektir.

¹⁵⁴ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 125, 39, 67.

¹⁵⁵ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 46.

¹⁵⁶ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 291, 136, 52, 220, 289, 286, 140, 218, 162, 197, 132.

¹⁵⁷ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 179.

¹⁵⁸ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 165.

¹⁵⁹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 144.

¹⁶⁰ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 250, 101, 63, 200, 281, 197, 215.

¹⁶¹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 110, 141, 145, 154.

¹⁶² *Batum Şer'iyeye Sicili*, 132, 159.

¹⁶³ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 160.

Sicilde üzerinden uzun zaman geçmiş veraset davalarına da rastlanmaktadır. Artvin'in Orta Mahalle sakinlerinden 13 sene önce ölen birinin veraseti ile ilgili kayıt¹⁶⁴ bunu göstermektedir.

3. Vasi ve Vesayet Konuları

Batum Şer'îye Sicilinde vefat edenlerin çocuklarına vasi tayini ile ilgili de kayıtlar bulunmaktadır. Abaza muhacirlerinden babası vefat eden küçük kız Fatma'nın vasisi olarak amcası Kibar Ağa b. Muhammed'in vasi tayin edilmesi¹⁶⁵ ile Arhavi Kazası'ndan olup 4. Orduda görev yaparken vefat eden bir askerın çocuklarına annelerinin vasi tayin edilmesi¹⁶⁶ bu konuda örnek verilebilir. Yine Dördüncü Ordunun 4. Redif Piyade Alayında görevli Livaneli Osman Ağa b. Hasan b. Abdullah'ın vefatı üzerine çocukların anneleri Mansure Hatun bint Ahmed vasi olarak tayin edilmiştir.¹⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim vatandaşlarının da vasilik konularında kadıya müracaat ettikleri görülmektedir. Sicilde yer alan bir örnekte Batum'un kuyumcu esnafından olup Trabzon'da vefat eden Ermeni Demircioğlu Atam veledi Ohannes'in küçük yaştaki oğulları ve kızlarına vasi olarak anneleri Toşık bint Karabet'in tayin edilmiş¹⁶⁸ olduğu görülmektedir.

Vasiler çocuklar adına tasarrufta bulunmaktadırlar. Sohum ahalisinden ve Abaza muhacirlerinden iken vefat eden Çavuşoğlu Süleyman Ağa b. Hüseyin b. Abdullah'ın yaşları küçük olan çocukları Hüseyin, Ahmed, İbrahim, Osman ve Esmâ'nın vasileri olan amcazâdeleri Çavuşoğlu Mustafa Ağa b. Hasan mahkemeye müracaat ederek çocukların bayramlık elbise ihtiyaçları olduğunu belirtip babalarının mallarından çocuklara bayramlık elbise almak için 300 kuruş harcama talebinde bulunmuş ve harcama izni çıkmıştır.¹⁶⁹ Başka bir örnekte çocukların malından 4335 kuruş borç verilmiş ve bu durum kayıtlara geçirilmiştir.¹⁷⁰ Mahmudiye Karyesinde meskün Çerkes muhacirlerinden Zafhere Bey b. İslam'ın Çerkes muhacirlerinden olup Sur Hızır Kalesi denen mahalde sakin iken vefat eden İsmail Bey b. Abdülkadir Bey b. Abdullah'ın sulb-i sagir oğlu ve hasren varisi Hasan Beyin malından vasisi Süleyman'ın da onayıyla toplam 4600 kuruş borç aldığı kaydedilmiştir.¹⁷¹

Şerif Paşanın 8 Şubat 1277 (20 Şubat 1862) günü vefat eden torunu Dursun Beyin küçük oğlu Mustafa Şeref Beye vasi tayin edilen Atabeyzâde Süleyman Bey b. Ahmed Bey fiziksel engelli olduğundan vesayet hizmetini ifaya muktedir olmadığından vasinin değiştirilmesi¹⁷² gibi konuyla ilgili farklı hususlar da vardır.

Vasiilerin tasarruf ve yetkilerini göstermesi bakımından bir örnek zikredilebilir: Bir kişi mahkemeye müracaat ederek Liman Mahallesi Medrese Sokağı 1 numarada babalarına ait olan bir eve Çavdarzâde Kibar Ahmed Ağa b. Ahmed'in el koymuş olduğunu söyleyip dava açmıştır. Davalı Kibar Ahmed Ağa ise; babaları öldüğünde evin eski olduğu ve çocukların evi tamir edecek paraları olmadığından evin satılarak çocuklara harcanmasının en doğru yol olacağı düşüncesiyle o tarihte çocukların vasisi olan

¹⁶⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 193.

¹⁶⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 103.

¹⁶⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 110.

¹⁶⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 89.

¹⁶⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 244.

¹⁶⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 9.

¹⁷⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 90.

¹⁷¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 62.

Topçuoğlu Gül Ahmed Ağa b. Hasan b. Abdülkerim tarafından bu iş için vekil tayin edilen müteveffa Hacı Ahmed Ağa b. Abdurrahman b. Abdülkerim'in 1 Muharrem 1270 (4 Ekim 1853) tarihinde açık artırmayla sattığı evi 2 bin kuruşa satın aldığı söylenmiş ve bunu şahitlerle ispat etmiştir.¹⁷³

C. Sosyal Hayat

Batum Şer'iyeye Sicilinde yer alan önemli kayıtlardan bir kısmı kölelik ve kölelerle ilgilidir. "Esir pazarı mukaddema ba irade-i seniyye sed ve imha olduğu halde..."¹⁷⁴ şeklinde ifadelerle başlayan kayıttan Osmanlı Devleti'nin esir pazarını yasakladığını göstermekle birlikte sicildeki kayıtlardan köle satışının devam ettiği görülmektedir. Bazı örnekler zikredilebilir: Batum'un Şükriye Mahallesinden Abaza Muhacirlerinden bir kişi Abaza asıllı ve Müslüman olan Güçhan bint Abdullah adlı câriyesini Lazistan Sancağı sâbık mutasarrıfı Mehmed Zeki Paşanın vekili Cafer Ağa b. İsmail Efendiye 2200 kuruşa sattığı kaydı yer almaktadır.¹⁷⁵ Bir sonraki kayıтта Abaza Muhacirlerinden iki kişinin müştereken malik oldukları Abaza asıllı ve Müslüman olan Güçhan bint Abdullah adlı câriyeyi Lazistan Sancağı sâbık mutasarrıfı Mehmed Zeki Paşanın kuvvacıbaşısı Mehmed Ağa b. Ali Ağaya 1100 kuruşa sattığı kaydedilmektedir.¹⁷⁶

Tercüman İbrahim b. Abdullah'ın hazır olduğunun belirtildiği bir kayıтта Sur Hızır ahalisinden iken vefat eden Çerkes muhacirlerinden İsmail Bey b. Abdülkadir Bey b. Livane Beyin oğlu ve varisi Hasan Beyin vasi olmak hasebiyle câriye Seyyide bint Hasan'a el koyduğunu, halbuki câriyenin İsmail Beyin câriyesi iken iki sene önce kendisiyle nikâhlarının kıyıldığını fakat henüz evlilik gerçekleşmediğini, evlenebilmesi için câriyeye el koymaktan Zafhere Beyin men edilmesini talep etmiş ve talebi doğrultusunda karar verilmiştir.¹⁷⁷ Zafhere Bey adı birçok yerde karşımıza çıkmaktadır. Mesela Batum'da misafir olarak bulunan Çerkes muhacirlerinden Ömer b. Şerğüm, mahkemeye müracaat ederek 27 Safer 1284 (30 Haziran 1867) tarihli bir ilamı da ibraz ederek kendisine ait bir câriyenin kendi izni olmaksızın Abaza diyarında iken ilamdan 14 yıl önce Zafhere b. Abdullah'ın hanesine götürüldüğünü, orada ikisi kız ikisi erkek dört çocuk dünyaya getirdikten sonra yine kendi izni olmaksızın Zafhere'nin câriye ve dört çocuğu ilamdan beş yıl önce alıp bu tarafa getirip burada Abaza muhacirlerinden Mehmed Beye teslim ettiğini, onun da bunları satın aldığı söyleyerek kıymetleri olan 14 bin kuruşu Nâib Mehmed Feyzullah Efendi huzurunda Mehmed Beyden talep ettiğini, aracılardan çabası ile sulh olduklarını fakat sulhun gereği borcun bir kısmının ödenmediğini belirtip 3 bin kuruş borcu ödemesini talep etmiş ve mahkeme kendisini haklı bulmuştur.¹⁷⁸

Sicilde köle ve câriyelerden bazılarının özgürlüklerine kavuşmaları hakkında da kayıtlar bulunmaktadır. "Diyar-ı Çerakisede Soça (Soçi) İskelesi ahalisinden" Çerkes asıllı Müslüman Hancık isimli kadın Batum kasabasında Hükümet Konağında mahkemeye müracaat ederek Çerkes muhacirleri emirlerinden Kota Mustafa Bey b. Beslan Beyin vefatından sonra kardeşi ve çocuklarının vasisi olan Kota Halil Bey b. Beslan Beyin köle olduğu iddiasıyla kendisine el koyduğunu söyleyerek Halil Beyin

¹⁷² Batum Şer'iyeye Sicili, 151.

¹⁷³ Batum Şer'iyeye Sicili, 159.

¹⁷⁴ Batum Şer'iyeye Sicili, 150.

¹⁷⁵ Batum Şer'iyeye Sicili, 8.

¹⁷⁶ Batum Şer'iyeye Sicili, 20.

¹⁷⁷ Batum Şer'iyeye Sicil Defteri: 34.

¹⁷⁸ Batum Şer'iyeye Sicili, 72.

müdahalesinin engellenmesini istemiş, iddiasını Batum'un Mahmudiye Karyesi imamı ve başka kimselerin şahitliği ile ispat ederek özgürlüğüne kavuşmuştur.¹⁷⁹ Batum'un Küşadiye Mahallesinde oturan Çerkes muhacirlerinden Ahmed b. Muhcağ, Çerkes asıllı iki kölesini bedelsiz olarak ve Allah rızası için "hasbeten lillahi Teala ve taleben li rizati rabbih" azad etmiş ve bu husus deftere kaydedilmiştir.¹⁸⁰ Yine Küşadiye Mahallesinde oturan Çerkes muhacirlerinden bir kişi iki köleyi bedelsiz ve Allah rızası için azad etmiştir.¹⁸¹ Çerkes diyarından gelmiş olan Hasan'ın özgürlüğüne kavuşması yönünde verdiği karar¹⁸² bu çerçevede değerlendirilebilir.

Hayri Bey'in, câriyesi Çerkes asıllı Müslüman Müjgan bint Abdullah'ı zevcesi Servet Hanım bint Hacı Osman Efendiye 1300 kuruşa sattığı kaydı,¹⁸³ Abaza asıllı 30 yaşında Müslüman bir câriyenin 2500 kuruş kıymetinde olduğu¹⁸⁴ kayıtları en düşük rakamlar olarak görünmektedir. Abaza muhacirlerinden Hacı Hüseyin Ağa b. Hacı Receb, Abaza asıllı Müslüman Esmâ bint Abdullah'ı Muhyiddin Paşanın vekili Ahmed Ağaya 40 Osmanlı altınına sattığı,¹⁸⁵ Abaza muhacirlerinden Güzel Hatun bint Şirin, Çerkes asıllı kölesi Selim b. Arslan'ı 14 Osmanlı lirasına Ahmed Ağa b. Mahir Ağa'ya sattığı¹⁸⁶ ve Abaza muhacirlerinden Mustafa Efendi b. Ömer'in Abaza asıllı Müslüman Reşid b. namı diğer Pare b. Abdullah adlı genç gulamı 8 Osmanlı altınına Lazistan Mutasarrıfına sattığı¹⁸⁷ kayıtları ise köle satışı ile ilgili en yüksek rakamlar olarak dikkat çekmektedir.

Batum'da oturan Abaza muhacirlerinden Elmirza Bey'in vefatından sonra Abaza asıllı Müslüman bir câriyesinin satıldığı kaydı¹⁸⁸ ve on sene önce Abaza diyarındaki bir köle satışı konusunun zikredilmesi¹⁸⁹ diğer kayıtlarla birlikte değerlendirildiği zaman köle veya câriye olarak satılanların hemen tamamının Abaza veya Çerkes olduğu dikkat çekmektedir. Çerkes emirlerinden Kotya(?) Mustafa Bey b. Beslan Bey b. Abdülkerim'in terekesi kayıtları arasında 25 yaşında Abaza asıllı Müslüman kölesi, kölenin Abaza asıllı 40 yaşında Müslüman câriye eşi, kölenin 9 ve 10 yaşında iki oğlu, 6 yaşında bir kızının kaydedilmesi¹⁹⁰ ve benzeri kayıtlardan da bu çerçevede bahsedilebilir.

Zenci asıllı Müslüman Ferrac b. Abdullah ile zevcesi Abaza asıllı Müslüman Funduk bint Ali mahkemeye müracaat ederek özgürlüklerinin tescili talebinde bulunmuşlardır. Abaza diyarında [O]Çamçıra adlı beldede ilticacı olarak sakin iken vefat eden Osman Ağadan bahsedilmekte, câriyenin üç yıl önce özgürlüğüne kavuştuğundan söz edilen kayıta davacı Ferrac ve Funduk'un özgürlüklerine hüküm verilmiş ve ilgililere tebliğ edilmiştir.¹⁹¹

¹⁷⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 224.

¹⁸⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 259.

¹⁸¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 264.

¹⁸² *Batum Şer'îye Sicili*, 77.

¹⁸³ *Batum Şer'îye Sicili*, 41.

¹⁸⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 213.

¹⁸⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 60.

¹⁸⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 173.

¹⁸⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 222.

¹⁸⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 201.

¹⁸⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 84.

¹⁹⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 174.

¹⁹¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 42.

Kayıtlarda câriyeler fiziki özellikleri ile de tarif edilmektedir. Hemen tamamının Abaza veya Çerkes olduğu görülen câriyelerin tariflerinden bu iki halkın özellikleri hakkında bazı kanaatlere ulaşmak da mümkün olabilir.

Köle ve câriyelerin hemen tamamının Abaza ve Çerkes oldukları görülmektedir. Yukarıda zikredilen örnekler bunu göstermektedir. Nuriye Mahallesinde oturan Abaza muhacirlerinden İmam Hüseyin Efendi b. Yusuf b. Abdullah'ın terekesi arasında Abaza asıllı Müslüman Bayram adlı bir köle ve Elif bint Reşid adlı câriye kaydı,¹⁹² son bir örnek olarak aktarılabilir.

Sicilde kölelik ve kölelerle ilgili farklı bilgilere de rastlanmaktadır. Orta Hopa Karyesinden vefat eden Osman b. Ahmed b. Abdullah'ın zevcesi Rusya Devleti vatandaşı olup Batum'un Nuriye Mahallesinde sakin Sıdika bint Halil, Rusya'nın Batum'da mukim konsolosu tarafından gönderilmiş Hasan Ağa b. Abdullah'ın da hazır bulunduğu mahkemede vefat eden kocasının alacaklılarından Orta Hopa Karyesinde sakin Mustafa b. Ahmed'in alacağı olan 264 manata mukabil bir câriyeye haksız yere el koyduğunu, halbuki Abaza asıllı Müslüman câriye Fidan bint Abdullah'ın kocasının vefatı öncesinde 15 Şevval 1282'de (3 Mart 1866) kendisine hibe edildiğini söyleyerek bunu şahitlerle ispat etmiş ve câriyenin kendisine verilmesini talep etmiş, mahkeme kendisini haklı bularak câriyeyi Sıdika Hatun'a teslim etmesini Mustafa'ya tenbih etmiş ve sonuç sicile kaydedilmiştir.¹⁹³

Sicilde sosyal ilişkilerle ilgili de çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Batum'un Korolistav Köyünden Köroğlu Gençali b. Dursun, aynı köyden Mehmed b. Ahmed'in arsasından geçen yolunu kapattığını belirtip eskiden beri arsadan geçme hakkı olduğunu, Mehmed'in müdahaleden men edilerek yolunun açılmasını talep etmiştir. Tahkik için görevlendirilen Katip Ahmed Hamdi Efendi köye gidip tarafları yüzleştirip şahitleri dinleyerek Gençali'nin yolunun açılması yönünde karar vermiş ve Mehmed'e de müdahale etmemesi tenbih edilmiş, bu durum katip tarafından mahallinde yazıya geçirilmiş ve daha sonra Batum'da meclis-i şer'e durum iletilmiştir.¹⁹⁴

Sicilde kendisine düşen mirası tasarruf edecek durumda olmayan çocukların, varisi bilinmeyen veya uzakta olduğu için mirası teslim alacak durumda olmayanların malları Batum'daki Lazistan Sancağı Emval-i Eytam Sandığı'na konduğu görülmektedir.

Malları Eytam Sandığı'na konanların bazısının Batum dışından oldukları dikkat çekmektedir. Batum'da süvari çavuşlarından iken vefat eden Erzincanlı Bektaş Çavuş b. Ahmed'in Erzincan'daki annesi ve babasına intikal eden 1504.5 kuruş varislerin beş sene zarfında zuhuruna değin Lazistan Sancağı Emval-i Eytam Sandığına konulmuştur.¹⁹⁵ Yine Ardanuçlu olup ticaret sebebiyle Batum'da oturan Ali Çavuş b. Abdullah b. Abdülkerim'in tek varisinin İstanbul'da oturan kız kardeşi Fatma olduğunun tespit edildiği kayıta, alacaklarının tahsil edilip mallarının satılıp toplam 1460.30 kuruşun hak sahibinin tahsiline kadar Emval-i Eytam Sandığına konulduğu kaydedilmektedir.¹⁹⁶ Erzurum'un Erge Mansur Karyesinden olup Batum'da sakin iken vefat eden Hamal Ali b. Abdullah'ın zahirde varisi olmayıp terekesi beş seneye kadar varisleri ortaya çıkıncaya kadar irbah ve idâne olunmak üzere Emval-i

¹⁹² *Batum Şer'iyeye Sicili*, 289.

¹⁹³ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 56.

¹⁹⁴ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 6.

¹⁹⁵ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 154.

¹⁹⁶ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 164.

Eytam Sandığına konulduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁹⁷ İzmid'de meskün Çerkes muhacirleri ve emirlerinden olup Batum'a gelirken Rusya kumpanyası vapurunda vefat eden Beslan Bey b. Abdullah'ın bilinen bir varisi olmadığından terekesi bedeli 1103 kuruş Eytam Sandığı'na konulmuştur.¹⁹⁸ Batum'un Liman Mahallesinde sakin iken vefat eden Buharalı Hacı Abdullah Efendi b. Hasan b. Abdullah'ın vefatının ardından hanımlarının payı verildikten sonra çocukların payı Eytam Sandığı'na konulmuştur.¹⁹⁹ Batum'da ikamet eden Trabzonlu bir esnafın vefatından sonra veresesinden iki küçük çocuğuna düşen 2340.25 kuruşun Trabzon Mahkeme-i Şer'iyesine gönderilmek üzere Batum Şer'iyeye Mahkemesi'nde mahfuz tutulduğu kaydedilmektedir.²⁰⁰

Eytam Sandığı uygulamasının Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim vatandaşları için de aynı şekilde olduğu görülmektedir. Mesela Trabzonlu olup ticaret sebebiyle Batum'da sakin iken vefat eden Rum Kotoroğlu Morika Cevizci veledi Anastasi'nin veraseti taksim edilmiş, büyük oğlu Anastasi Efendinin hissesi kendisine teslim edildikten sonra gaib olan kardeşlerinin hisseleri müracaatlarına kadar Eytam Sandığında koruma altına alınmıştır.²⁰¹

Varisi bulunamayan 7295 kuruşun, Hüseyin Rüşdi'ye annesinden miras olarak intikal eden 382.28 kuruşun, müteveffanın zevcesine düşen payın verilip çocukların payının Eytam Sandığı'na konulması²⁰² ile yukarıda zikredilen kayıtlar miras konusu olan bu miktarların ekonomik olarak değerlendirilmesi kadar Batum dışında olan hak sahiplerinin haklarının korunması açısından da önemlidir.

Batum'un Yalıyolu hududu sokağında 44 numarada bir mağazanın Karabet veledi Beğros ile Ahışhavi Süleyman b. Abdullah'ın yarı yarıya mülkü olduğu kaydı,²⁰³ ticarete Müslümanlarla gayrimüslimlerin ortak olarak ticaret yaptıklarını göstermesi bakımından bir örnek verilebilir.

D. Asayiş ve Güvenlik Konuları

Sicilde asayiş ve güvenlik konuları ile ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. Dikkate değer kayıtlardan birisi şöyledir: Erzurum vilayeti İspir Kazası Kiskim Nâhiyesi Selcanlı karyesinden Bedeloğlu Molla Mahmud b. Hüseyin, Süleyman b. Musa, Mustafa b. Coşkun, Mustafa b. Ali ve Mehmed b. İbrahim adlı kişiler iki sene önce 1 Rebiyülahir 1288 (20 Haziran 1871) tarihinde karyelerinden hareket edip Batum kasabasına gelmiştir. Bir iki gün ikamet edip Livane kasabasında kendilerine teslim edilmek üzere içinde nakit paranın da bulunduğu mal ve eşya sandığını Çoruk (Çoruh) nehri kayıkçılarından Gencoris b. İpsiz adlı kişiye teslim etmişler. O da Livane kasabasına gitmek üzere yola çıkmış, ikinci günün gecesini kayığı Gönnye Nâhiyesi'ne bağlı bir köyün iskelesine nehir kenarına bağlayıp gecelemeğe istemiştir. Heba Nâhiyesi'nden Çerkesoğlu Süleyman b. Salih yanında iki kişiyle gelip kayığı basıp sandığı alıp sandıkta bulunan toplam 114 adet altın, 210 abbas manat ve diğer eşyayı gasp etmiştir. Malları gasp edilenler Gönnye'nin Katabhiye Karyesinden Osmanlı'nın Katolik milletinden Kirob (Kebrob) veledi Bedros'u vekil

¹⁹⁷ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 291.

¹⁹⁸ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 179.

¹⁹⁹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 162.

²⁰⁰ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 200.

²⁰¹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 144.

²⁰² *Batum Şer'iyeye Sicili*, 142, 153, 160. Benzer kayıtlar için bk. *Batum Şer'iyeye Sicili*, 197, 201.

²⁰³ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 254.

tain edip mahkemede dava açmışlar fakat davalılar olayı inkar edip bu konuda yemin de etmişler, davacı vekili ise iddiaları ispatlayamadığı için bir sonuç alamamıştır.²⁰⁴

Sicilde cinayet ile ilgili kayıtlar da vardır. Batum'un İnamiye Karyesi halkından bir Abaza muhacirinin yaralandıktan sonra vefat ettiği, olayı keşif ve muayene için görevlendirilen Süleyman Efendi b. Selim'in maktulün hanesinde cenazeyi incelemesi neticesinde maktulün göbeğinin sağ tarafından bir kurşunun girip diğer taraftan çıkmadığını tespit ettiği,²⁰⁵ Acara-i Süfla Kazası'nun Alibeyoğlu Karyesinden Mustafa isimli birisi Acarakâri bir tüfekle öldürülmüş²⁰⁶ ve Gönve Nâhiyesi'nde oturan ve doğum yeri Ahıska olan Ahsen Hatun bint Ali b. Derviş'in maktulen vefat ettiği²⁰⁷ kayıtları bu konuya örnek olarak gösterilebilir. Bu hususta verilen cezalara örnek olarak ise Atina Nâhiyesi Baş Gere Karyesinde tüfekle yaralanan birinin daha sonra vefatı üzerine yaralayanın 10 bin dirhem diyet ödemesi ve bu miktarın 3 senede üç taksitte ödenmesi kararı²⁰⁸ zikredilebilir.

Cinayet ve adam öldürmenin yanı sıra Sicilde kavga ve yaralama ile ilgili kayıtlar da yer almaktadır. İki ayrı kayıta Batum'un Korolistav Karyesinden Emin ile Agara Karyesinden iki kardeş Yusuf ve Emin b. Murad'ın birbirleri aleyhine açtıkları davada Barshana Karyesinde tarlalarında çalışırken kamalı saldırıya uğradıklarını ve çeşitli yerlerinden yaralandıklarını iddia ederek davacı oldukları, fakat daha sonra her iki kayıta da birinde davalı diğerinde davacı olan tarafların anlaşarak düşmanlığı sona erdirdiklerini söyleyerek davadan meccanen vazgeçtikleri görülmektedir.²⁰⁹ Çürüksu Nâhiyesi Kvirike köyünden Arslan b. Hasan Sur Hızır (Tsihiszir) Kalesi açıklarında denizde avlanırken kazaen yaralama olayında davadan vazgeçilmesi²¹⁰ ve Sürmeneli ve Rizeli iki kişi arasında tüfekle yaralama olayında husumetin sona erdirilmesine dair bir kayıt²¹¹ örnek olarak gösterilebilir.

Sicilde hırsızlık ile ilgili davalar da vardır. Gönve'de Nusratiye Karye-i Cedidede meskün Abaza muhacirlerinden Saadet Giray bir ay önce köy civarında Coçe denilen mahalde merada otlayan toplam değeri 600 kuruş olan 12 koyun ve 2 keçiyi gasp etmekle suçlanarak bedeli kendisinden talep edildiği belirtilmekte, sulh ile miktarın 510 kuruş olarak belirlendiği kayıta söylenmektedir.²¹² İbrahim isimli biri Zafhere Beyin evinde misafir olarak bulunduğu evde çekmeceye koyduğu 84 abbasi manat ile 6 adet manat kıymetli 2 gümüş kaşık, 5 adet manat kıymetli 7 zira' [?], [?] kıymetli gümüş üzerine işlenmiş bir elmas yüzüğün Toğuz ve diğer hizmetçiler tarafından çalındığını iddia ederek eşyaların o günkü kıymeti 30 adet manatı talep etmiş, 100 adet abbasi manat üzerine sulh olmuşlar ve 100 abbasi manatı İbrahim'e ödemeyi Zafhere Beyin taahhüd ettiği kayd edilmiştir.²¹³ Aziziye Camiî anbarcısı Mustafa Ağa b. Şerif, 1200 kuruşunun evinden çalındığı iddiasıyla mahkemeye müracaat etmiş fakat iddiasını ispatlayamamıştır.²¹⁴ Yine Ahalşen Karyesinden Hasan b. Osman, aynı köyden Bakurize Eyyub Ağa b.

²⁰⁴ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 235.

²⁰⁵ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 228.

²⁰⁶ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 223.

²⁰⁷ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 275.

²⁰⁸ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 116.

²⁰⁹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 58, 59.

²¹⁰ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 100.

²¹¹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 108.

²¹² *Batum Şer'iyeye Sicili*, 13.

²¹³ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 44.

²¹⁴ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 93.

Mehmed'in 7 kil lazutunu gasbettiğini iddia ederek bedeli olarak 175 kuruş ödemesini talep etmiş fakat iddiasını ispatlayamamıştır.²¹⁵

Sicilde hayvanların verdiği bir zararın sahibinden tazmini ile ilgili bir dava ilginç görünmektedir. Batum'un Kahaber karyesinde hayvanların tarlaya girerek 30 kile lazutu yediği iddiasıyla dava açılmış ve hayvan sahiplerinin kusurunun bulunmadığı gerekçesiyle tazmine yer olmadığı sonucuna ulaşıldığı kaydedilmiştir.²¹⁶

Sicilde kayıp ve buluntu mal veya eşya ile ilgili de kayıtlar bulunmaktadır. Mesela Maçahel Nâhiyesi Sindiyet Karyesi ahalisinden Esad b. Sadık kaybettiği bir eşyasını bir buçuk sene sonra birinde bulduktan sonra dava açmış, şahitlerle eşyanın kendisine ait olduğunu ispatlamış ve eşyanın kendisine iade edilmesi yönünde mahkemeden karar çıkmıştır.²¹⁷ Yine Batum'un Agara Karyesinden Bakurize Şahin Ali b. Lütfi, kaybettiği beygiri bir sene sonra Dagva karyesinden Hocoğlu Şakir b. Mehmed'de bulmuş, bir vekil tayin ederek dava açmış, davalı dava konusu malı bir ay önce birinden 500 kuruşa aldığını söylemiş fakat davacı vekili iddiasını ispat edince davalının malı iade etmesine hükmedilmiştir.²¹⁸ Benzer bir olay da şöyledir: Şavşat'ın Dabazrul köyünden Süleyman b. Hasan, kaybettiği bir baş camuş ineğini altı ay sonra Batum'un Cuma Mahallesi'nde birinde bulmuş ve mahkemeye başvurarak ineğin kendisine ait olduğunu ispatlayarak iadesi yönünde mahkemeden karar çıkmasını sağlamıştır.²¹⁹

Kayıtlardan bu dönemde suç işleyenlerin hapsedilmesi için Batum'da bir hapisane bulunduğu anlaşılmaktadır. "Aslen diyar-ı Çerakiseden Sohum nam belde ahalisinden" Hasan b. Osman b. Abdullah'ı öldüren Hopa'nın Çarşı Mahallesinden Mehmed Reis b. Mustafa'nın Batum Hapishanesinde tutulduğu kaydedilmektedir.²²⁰ İthalatı yasak olan ecnebi tuzu davası ile ilgili olarak bir kişinin Batum Hapishanesinde tutulduğu kaydı²²¹ da bu çerçevede zikredilebilir.

E. Dini ve Kültürel Hayat

Batum Şer'îye Sicilinde cami ve vakıflarla ilgili de önemli kayıtlar bulunmaktadır. Şüphesiz Batum'da Osmanlı döneminde inşa olunmuş en önemli cami Aziziye Camiî'dir. Cami inşaatının 1865'de başlanıp 1869'da tamamlanarak hizmete açıldığı, ardından geniş vakıflar tahsis edilerek büyük bir imar çalışmasına girilmesinin Batum'u kasaba görünümünden şehir görünümüne dönüştürmeye başladığı belirtilmektedir.²²² Batum kasabasının kurulması döneminde Aziziye inşa edilmiştir. Bu dönemde camilerle ilgili başka tamir veya inşa faaliyetleri de olmuştur. Nitekim 1867 yılında bir camiye iki ahşap minarenin eklendiği kaydedilmektedir.²²³

Sicilde yer alan camilerle ilgili bazı kayıtlara değinmekte fayda vardır. Kayıtlar genellikle yeni cami inşası, cami için vakıf kurulması ve Cuma namazı için izin talebi ile ilgilidir. "Batum kasabasında

²¹⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 75.

²¹⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 35.

²¹⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 247.

²¹⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 256.

²¹⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 133.

²²⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 70.

²²¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 115.

²²² Abdullah Bay, "Limani Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri", 65.

²²³ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu*, 28.

müceddeden bina ve inşa olunan Aziziye Camii²²⁴ kaydı örnek olarak zikredilebilir. Acara-i Süfla Kazası Acara-i Ulya Nâhiyesi köylerinden Tibet Köyünde hayır sahipleri tarafından müceddeden inşa olunan camide imam-hatip olarak görev yapacak kişiye yıllık 50 kuruş verilmesi için 500 kuruşluk bir vakıf kurulmuş ve tescil edilmiştir.²²⁵ Tibet Karyesi ahalisinin çok olduğu, karyeye yakın cami bulunmadığından Cuma namazı edasında halkın zorluk çektiği, köy halkından Abdullah Ağa b. Mustafa Ağa tarafından müceddeden inşa edilen camiye minber konularak Cuma ve Bayram namazlarının kılınması için izin istendiği, bunun için köy halkının kaza meclisine gelip taleplerini ilettikleri, kaza meclisinden konuyla ilgili bir yazı bulunduğu, imam-hatiplik görevini Samulet Karyesi ahalisinden Mehmed Efendi b. Coşkun'un yapabileceği, 500 kuruşluk vakfın gelirinden yıllık 50 kuruş ücret alabilmesi için bir vakıf tescil edildiği, bir imtihanında başarılı olan ve bu görevi yapabileceği anlaşılan Efendi b. Ahmed'e berât verilmesi hususunun arz olunduğu²²⁶ ifade edilmektedir. 1835 yılı nüfus defterinde köyde imam olarak Molla Ali b. İsmail'in kaydedilmiş²²⁷ olması, daha önce imam bulunduğunu fakat köyde Cuma namazı kılınmadığını göstermektedir. Sicilde daha önce imam bulunan başka köylerle ilgili de yeni cami inşasına dair kayıtlar bulunmaktadır.

Çürüksu'nun Zirabuser Karyesinde bir mahalle halkının kalabalık olduğu, mahalleye yakın cami olmadığından kış günlerinde halkın Cuma namazlarında çok zorluk çektiği, hayır sahiplerinin müceddeden inşa ettikleri bir mescide minber konularak Cuma ve Bayram namazlarının bu yeni camide kılınması için mahalle ahalisinin Çürüksu Meclisine müracaat edip izin talep ettikleri, imam-hatiplik görevini yürütecek kişiye mahalle halkından Kahraman Ağa b. Mehmed'in 4 Muharrem günü tescil ettirdiği bin kuruşluk vakfın gelirinden senelik 150 kuruş ödeneceği, imam-hatiplik görevini mahalle halkından olup Çürüksu Meclisinde gerçekleştirilen imtihanında ehliyet ve liyakati tespit edilen Kibar Ali Halife b. Mehmed'in yürüteceği belirtilerek kendisi için berât talep edilmiştir.²²⁸ Köyde 1835 yılı nüfus defterinde imam olarak Hancaroğlu Mehmed b. Süleyman adı kaydedilmiştir.²²⁹ Bu durum köyde cami bulunduğu şimdi ise bir mahallesinde cami inşa edildiği anlaşılmaktadır. Korolistav Karyesi ahalisinden İsmail Ağa b. Ali Alemdar, mütevellî tayin ettiği Hasan Efendi b. Abdülhalim ile birlikte tescil ettirdiği vakıf için malından 800 kuruş vakfetmiş ve bununla karyede müceddeden inşa olunan camide imam-hatip olarak görev yapacak kişiye yıllık 30 kuruş ücret ödenmesini istemiştir.²³⁰ 1835 yılı nüfus defterinde köyde Eyyub Efendizâde Molla Süleyman imam olarak kaydedilmiştir.²³¹

Arhavi Kasabası Camii'nden başka merkezde cami olmadığı, kasabanın büyük olup halkın Cuma ve Bayram namazlarında çok zorluk çektiğinden dolayı hayır sahiplerinin inşa ettikleri bir camiye minber konularak Cuma ve Bayram namazlarının bu yeni camide de kılınması için izin talebinin değerlendirildiği²³² kaydedilmiştir.

²²⁴ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 93.

²²⁵ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 226.

²²⁶ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 227.

²²⁷ Habil Başoğlu, *02759 Nolu Çıldır Eyaleti Acara-I Ulya Sancağı Nüfus Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2019), 45.

²²⁸ *Batum Şer'iyeye Sicil Defteri (1291)*, 274.

²²⁹ Levan Gurgendize, *Çıldır Eyaleti Çürüksu Sancağı Nüfus Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2011), 40, 152.

²³⁰ *Batum Şer'iyeye Sicil Defteri (1285)*, 112.

²³¹ Kaya, *1170 Nolu Gönye, Batum Sahil Köyleri Nüfus Defterinin Değerlendirmesi*, 51.

²³² *Batum Şer'iyeye Sicili*, 79.

Kabnistav Karyesinde ve civarında cami olmadığı, halkın kış günlerinde Cuma ve Bayram namazlarında çok zorluk çektiğinden dolayı hayır sahiplerinin inşa ettikleri bir camiiye minber konularak Cuma ve Bayram namazlarının bu yeni camide kılınması için izin talep edildiği²³³ ifade edilmektedir. İzin müracaatının kayıttan da anlaşıldığı üzere Cuma ve Bayram namazları için olduğunu söylemek gerekir. Değilse köyde mescid olmalıdır. Zira 1835 yılı nüfus defterinde Kabnistav'da imam olarak Molla Abdioğlu Çelebi adı kaydedilmiştir.²³⁴ Bilindiği üzere bir yerde Cuma namazı kılınması için o yerin şehir hükmünde ve merkezi bir yer olması gerekmektedir.

Keda Camiî Vakfı mütevellisi 1 Receb 1282 (20 Kasım 1865) tarihli bir borç tahvilini ibraz ederek Sancakbeyzâde Ahmed Bey b. Yusuf Bey'in borç almış olduğu 840 kuruşu ödenmesini talep etmiş ve talep uygun bulunmuştur.²³⁵

Batum Şer'îye Sicilinde değişik vesilelerle isimleri geçen kimseler arasında muhtarlarla birlikte imamlar önemli yer tutmaktadır. Burada bazılarını aktarmakta fayda vardır. Acara-i Ulya Nâhiyesi'nde Tibet karyesi imamı Süleyman Efendi b. Abdullah²³⁶ isminden bahsedilebilir. Batum'a bağlı yerler arasında imam olarak şunlar zikredilebilir: Agara karyesi imamı Sadık Ağa,²³⁷ Kahaber karyesi imamı Mehmed Tevfik Efendi b. Abdülkerim,²³⁸ Korolistav Köyü imamı Ahmed Ağa b. Süleyman²³⁹ ve Süleyman Ağa b. Eyyub,²⁴⁰ Liman Mahallesi imamı Hasan Efendi b. Sâkib Efendi²⁴¹ ve imam vekili Hasan Efendi b. Murad,²⁴² Helvaçavur imamı Ahmed Ağa²⁴³ ile Nuriye Mahallesi imamı Hüseyin Efendi b. İbrahim²⁴⁴ İnamiye ve Küşadiye imamları Tahir Efendi b. Abdullah ve Murteza Ef. b. Abdülkerim²⁴⁵ isimleri örnek gösterilebilir. Çürüksu Nâhiyesi'nde ismi geçen imamlardan Çarşı Mahallesi imamı Yahya Efendi b. Abdullah ve Kakovit karyesi imamı Dursun Efendi b. Ali Efendi,²⁴⁶ Gönve Nâhiyesi'nde Nusretiye karyesi imamı Ali Efendi b. Osman,²⁴⁷ Hopa'da Orta Hopa karyesi imamı Hüseyin Efendi b. Mustafa²⁴⁸ isimleri de eklenebilir.

İmam-hatiplik görevi ile ilgili bazı kayıtlar bu konudaki işleyiş hakkında bir fikir verebilir. Arhavi Kazası'na bağlı Hacale Karyesine tâbi Mafrat Karyesi Camiî'nin hasbî olarak ve berât ile imam-hatip olan Mustafa Halife b. İbrahim görevi İdris b. Memiş'e devrettiğine dair²⁴⁹ bir kayıt yer almaktadır. Bu kayıttan hiçbir ücret almadan görev yapanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Arhavili Mustafa Efendinin imtihanda başarılı olduğu ve kendisine şehadetname verildiği kaydı,²⁵⁰ dini görevlerde istihdam

²³³ *Batum Şer'îye Sicili*, 113.

²³⁴ *Kaya*, 1170 Nolu Gönve, *Batum Sahil Köyleri Nüfus Defterinin Değerlendirmesi*, 51.

²³⁵ *Batum Şer'îye Sicil Defteri (1284)*, 27.

²³⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 67.

²³⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 256.

²³⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 70.

²³⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 6.

²⁴⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 256.

²⁴¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 275.

²⁴² *Batum Şer'îye Sicili*, 159. 1270 yılındaki bir olayın şahidi olarak gösterilmesi o yıldan beri imamlık yaptığını veya bu mahallede oturduğunu göstermektedir.

²⁴³ *Batum Şer'îye Sicili*, 247.

²⁴⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 103, 231.

²⁴⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 71.

²⁴⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 134.

²⁴⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 55.

²⁴⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 56.

²⁴⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 82.

²⁵⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 97.

edileceklerde liyakat arandığını göstermektedir. Atina Kazası Kalecik Camii'nde berât ile imam-hatiplik görevine liyakati olmadığından görevin başkasına verilmesi hakkında emirname gönderildiği, ilim talebesi ve liyakatli biraderzâdeleri bulunduğu ve görevin onlara verilmesi hususu kaydedilmiştir.²⁵¹ Yine Acara-Maçahel Kazası'nda bir köyde bulunan caminin imam-hatip görevinin imam-hatibin çocuklarına intikali²⁵² ile ilgili kayıttan da bahsedilebilir. İmam-hatiplerden ölenlerin görevlerinin çocuklarına intikali veya boş kalan yerlere tayinle ilgili ehliyet ve liyakat konusunda yaşanan sorunlar ve çözüm yolları ile ilgili yazı²⁵³ da bu konuda bazı sorunlar yaşandığını göstermektedir.

Sicildeki bazı kayıtlar dini hayatla ilgili fikir vermesi açısından önemlidir. Mesala Batum Kalesi Beyi Hacı Bekir Efendi b. Hüseyin b. Abdullah'ın terekesi arasında yer aldığı gibi başka kayıtlarda da yer alan köhne seccade kaydı²⁵⁴ halkın dini ritüelleri yerine getirmedeki hassasiyeti olduğunu gösterir.

Vefat edenlerin bir kısmının tereke kayıtlarında kitap adlarına rastlanmaktadır. Bu durum halkın hem dindarlığı hem entelektüel durumu hakkında fikir verebilir. Mesela bir askerin terekesinde Basma Muhsaf-ı Şerif ile eski Envar ve Mevlit kitapları²⁵⁵ olduğu görülmektedir. Yine Mushaf ve Cüz²⁵⁶ ile En'am-ı Şerif²⁵⁷ kayıtları da zikredilebilir. Ulemadan ve meclisi temyizi liva azası Cafer Efendi b. Mehmed Efendi b. Ahmed Efendinin veraset ilamında kitapları listesi,²⁵⁸ kimliği ve sosyal statüsü ile mütenasip görünmektedir.

Atina Kazası hanedanından Baltazâde Hüseyin Efendi b. Derviş Ağa b. Abdullah'ın terekesinde Tarih-i Osmanî ve İngiliz-i Osmanî kitapları kaydı,²⁵⁹ tarih ve yabancı dile ilgisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bir kayıтта Liman Mahallesinden vefat etmiş birinin Kitapçı Mehmed Efendi b. Ömer'e 637 kuruş borcunun olduğu kaydı²⁶⁰, Batum'da kitapçılık yapanların bulunduğunu gösterir.

Son olarak Nuriye Mahallesinde oturan ve muhtemelen mahallenin imamı olan Abaza muhacirlerinden İmam Hüseyin Efendi b. Yusuf b. Abdullah'ın terekesinde yer alan bazı kitapların isimlerini alıntılalım: *Niyazi Divanı*, *Halebi Tercümesi*, *Tarikat-i Muhammediye*, *Tefsir-i Tibyan*, *Kaside-i Bürde ve Mürşid*, *Tâbirname*, *Dürretü'l-Vaizin*, *En'am-ı Şerif*, *Yazma Nüsha Kitabı*, *Birgivi Kitabı*, *Muhammediye*, *Nusret Efendi Risalesi*, *Hutbe Mecmuası*, *Menasik-i Hac*, *Hutbe Risalesi*, *Lügat* ve *Evrak-ı Perişan*,²⁶¹ bunlardan bazılarıdır.

²⁵¹ Batum Şer'iyeye Sicili, 261.

²⁵² Batum Şer'iyeye Sicili, 208.

²⁵³ Batum Şer'iyeye Sicili, 139.

²⁵⁴ Batum Şer'iyeye Sicili, 179, 219, 250, 281.

²⁵⁵ Batum Şer'iyeye Sicili, 154.

²⁵⁶ Batum Şer'iyeye Sicili, 291.

²⁵⁷ Batum Şer'iyeye Sicili, 164.

²⁵⁸ Batum Şer'iyeye Sicili, 207.

²⁵⁹ Batum Şer'iyeye Sicili, 281.

²⁶⁰ Batum Şer'iyeye Sicili, 286.

²⁶¹ Batum Şer'iyeye Sicili, 289.

Terekelerdeki kitaplardan bir kısmına burada değinilmiştir. Sicildeki bütün kitapların bir listesi çıkarılıp başka bölgelerdeki terekelerde adı geçen kitapların listeleri²⁶² ile karşılaştırılarak Batum'un bu anlamda Osmanlı coğrafyası ile ne kadar benzeştiği ortaya konulabilir.

F. İktisadi Hayat

1. Borç, Alacak, Vekalet, Kefalet ve Emanet Konuları

Sicilde önemli sayıda alacak davaları vardır.²⁶³ Batum kasabasında oturan Derviş b. Ali b. Derviş, mahkemeye müracaat ederek Gönye Nâhiyesi'nde oturan ve maktulen vefat eden Ahsen Hatun bint Ali b. Derviş'in öz kardeşi olduğunu, Ahıska doğumlu olduklarını, kız kardeşinin kocası Ahmed Ağa ve kendisinden başka varisi bulunmadığını beyan etmiş, ayrıca borç vermiş olduğundan Ahmed Ağa'dan 100 kuruş alacağı olduğunu söylemiş, Ahmed Ağa borcu kabul fakat verasetle ilgili iddiayı inkar etmiş, davacı iddiasını belge ve şahitlerle ispat etmiş, 100 kuruş alacağının ödenmesi yönünde karar çıkmıştır.²⁶⁴

Batum'un Nuriye Mahallesinde oturan Abaza muhacirlerinden Mfustafa b. Hasan, elindeki 25 Muharrem 1285 (18 Mayıs 1868) tarihli borç tahvilini bir ay sonra mahkemeye sunarak alacağı olan 42 Manat alacağını tahsil talebinde bulunmuş, davalı Batum'un Hamidiye Karyesinde oturan Çerkes muhacirlerinden Halil Bey b. Beslan borcunu ikrar etmiş ve borcun ödenmesi kendisine tenbih olunmuştur.²⁶⁵

Elinde bulunan 10 Temmuz 1282 (22 Temmuz 1866) tarihli deyn temessükü ile mahkemeye müracaat edip alacağını kefilden tahsil etmek için dava açan Çürüksu Nâhiyesi'nin Samiba (Sameba) Karyesinden Kakasoğlu Ahmed b. el-Hac Ali, olumlu sonuç almıştır.²⁶⁶

Gönye Nâhiyesi'nde Yeni Mahalle'de sakin Memiş b. Hüseyin Batum Mahkemesine müracaat ederek, iki sene önce aynı mahalleden birine 318 kuruş borç verdiğini ve borcun ödenmeyen 168 kuruşunun borca kefil olan aynı mahalleden Memiş b. Hüseyin tarafından ödenmesini talep etmiş ve mahkeme borcun kalan kısmının kefil tarafından ödenmesine hükmetmiştir.²⁶⁷

Gayrimüslim vatandaşların kendi aralarındaki borç-alacak ilişkilerine dair kayıtlara da Sicilde rastlanmaktadır. Bıçakçı esnafından ve Rum milletinden Porika veledi Nikola, Batum mahkemesine müracaat ederek kunduracı esnafından ve Rum milletinden Nikola veledi Porda'ya üç ay önce 500 kuruşa sattığı Batum'daki evinden kalan 300 kuruş alacağının ödenmesini talep etmiş, davalı borcu kabul etmiş ve borcun davacıya ödenmesi hükme bağlanmıştır.²⁶⁸ Trabzon'un Tuzluçeşme Mahallesinden bir Rum vatandaşın Batum'da oturan bir Rum ile alacak davası,²⁶⁹ Sürmeneli iki Rum vatandaş arasında 300 kuruşluk alacak davasının Batum Mahkemesinde karara bağlanması,²⁷⁰ bezzaz esnafından ve Rum

²⁶² Örnek olarak 17. Yüzyıl terekelerinde yer alan kitap listesi için bk. Sait Öztürk, *XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993), 132-133.

²⁶³ Örnek için bk. *Batum Şer'îye Sicili*, 24, 25, 38, 40, 42, 45, 51, 109.

²⁶⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 275.

²⁶⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 64.

²⁶⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 114.

²⁶⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 11.

²⁶⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 18.

²⁶⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 40.

²⁷⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 74.

milletine mensup birinin davasında 324.5 kuruşun ödenmesi kararı²⁷¹ ve benzeri kayıtlar da örnek olarak gösterilebilir.

Sicilde Müslümanlarla Gayrimüslimler arasındaki davalara da rastlanmaktadır. Bir Müslüman ve bir gayrimüslim vatandaşın davasında gayrimüslim lehine karar verildiği görülmektedir. Batum Meclis-i Deavi azasından ve Ermeni milletinden Ohancan Çorbacı, borç verdiği 45 Mecidiye altınını borca kefil olan Beğlevan karyesi sakinlerinden Dursun Ağa b. Ali Ağa'nın ödemesini talep etmiş ve davada haklı bulunarak Dursun Ağa'dan kefil olduğu borcu ödemesi istenmiştir.²⁷² Hemşin Nâhiyesi Dobre karyesi ahalisinden Hüseyinoğlu Hasan b. Mustafa mahkemeye müracaat ederek İspir Kazası Kiskim Nâhiyesi Garmik karyesi ahalisinden ve Osmanlının Katolik milletinden Atam veledi Hanpar ve Vardan veledi İshak muvacehesinde Rusya'nın Sivastopol iskelesinde ticaret için sakin iken, 1 Muharrem [1290] (1 Mart 1873) günü kiralamış oldukları ekmekçi fırınının odunluğuna varıp 52 adet Osmanlı lirasını koyduğu fakat sonra gittiğinde bulamadığını söyleyerek bu kişilerden talep ettiğini bildirmiş, Atam ve Vardan olayı inkar etmişler, Hasan da iddiasını ispatlayamamıştır.²⁷³ Sürmeneli Abdullah Efendi b. Salih tedavi için geldiği Batum'da onbir gün önce bezzaz esnafından Mehmed Reis b. Mahmud'a ulaştırılmak üzere 4302.5 kuruş değerinde eşyayı kahveci esnafından ve Rum milletinden Bonika'ya emanet olarak verdiği iddiasıyla dava açmış, Bonika mahkemede emaneti inkar edince Abdullah Efendi yemine de talip olmayarak davadan vazgeçmiştir.²⁷⁴

Alacak davalarında sulh yoluna gidildiği ve bu müessesenin işletildiği görülmektedir. Bir davada 620 kuruşluk borç-alacak ilişkisi sürecinde sulh yolu ile anlaştıkları 300 kuruşu Ahmed Ağa'ya teslim etmesi Memiş Efendi b. Ali'ye tenbih olunmuş²⁷⁵ ve bu husus deftere kaydedilmiştir. Batum'un Nuriye Mahallesinden Ahmed b. Hüseyin, Haydar b. Mehmed'den alacağı 780 kuruş ile ilgili aracılardan devreye girmesiyle 400 kuruşa sulh olunmuş ve bu miktarı Ahmed'e ödemesi hususu Haydar'a tenbih olunarak deftere kaydedilmiştir.²⁷⁶ Şuahiv Karyesinden olup Batum'daki Asakir-i Nizamiyede onbaşı olan Arif b. Mehmed, Zvare Köyünden Mehmed b. Ahmed'den 1250 kuruş alacağını iddia etmiş, aracılardan devreye girmesiyle 300 kuruşa sulh olmuşlar ve mezkûr meblağın Arif'e ödenmesi kararı sicile kaydedilmiştir.²⁷⁷ Hopa'nın Orta Hopa karyesinden Şamlıoğlu Ali Ağa b. Hacı Ömer Ağa mahkemeye müracaat ederek beş sene önce 2588 kuruşluk manifatura eşyayı, teslim ettiği kişiden talep etmiş, sonra bin kuruşa sulh olmuşlardır.²⁷⁸ Livane Kazası'nın Beşavul Köyünden iki kişinin 3294 kuruşluk alacak davası 2 bin kuruşa sulh ile neticelenmiş²⁷⁹ ve Çikonet karyesinde 420 kuruş alacak davası 260 kuruşa sulh ile sonuçlanmıştır.²⁸⁰ Yine 300 kuruş alacak davası 200 kuruşa,²⁸¹ 400 kuruş alacak davası 350 kuruşa,²⁸² iki tüccar arasındaki 600 kuruşluk bir alacak davası 440 kuruşa²⁸³ sulh ile sonuçlanmıştır. Başka bir miras davası da sulh ile neticelenmiştir.²⁸⁴

²⁷¹ Batum Şer'iyeye Sicili, 81.

²⁷² Batum Şer'iyeye Sicili, 31.

²⁷³ Batum Şer'iyeye Sicili, 236.

²⁷⁴ Batum Şer'iyeye Sicili, 101.

²⁷⁵ Batum Şer'iyeye Sicili, 12.

²⁷⁶ Batum Şer'iyeye Sicili, 16.

²⁷⁷ Batum Şer'iyeye Sicili, 19.

²⁷⁸ Batum Şer'iyeye Sicili, 252.

²⁷⁹ Batum Şer'iyeye Sicili, 76.

²⁸⁰ Batum Şer'iyeye Sicili, 36.

²⁸¹ Batum Şer'iyeye Sicili, 22.

²⁸² Batum Şer'iyeye Sicili, 37.

Alacak davalarında iddiasını ispatlayamayanlarla ilgili de örnekler vardır. Çürüksulu Süleyman b. Sefer Açkvistav Karyesi sakinlerinden Dursun b. Hasan'dan 90 kuruş alacağı olduğunu iddia etmiş fakat bunu ispatlayamamıştır.²⁸⁵ Hopa'nın Mafrat karyesinden Mustafa Ağa b. Memiş Ağa Batum mahkemesine giderek Batum'un Küşadiye karyesinde sakin Abaza muhacirlerinden Şahin Bey b. Tahir Bey'in zimmetinde üç sene önce borç verdiği 65 kuruş alacağı olduğunu iddia etmiş fakat iddiasını ispat edememiştir.²⁸⁶

Sicilde vekalet ve kefaletle ilgili konular da yer almaktadır. Mesela Asakir-i Nizamiye 4. Ordusunun 3. Alayının 1. Taburunun 3. Bölüğünün ikinci çavuşu Mustafa b. Ahmed, davada Abaza muhacirlerinden Hanım bint Abdullah'ın vekil-i müsecceli olarak kaydedilmiştir.²⁸⁷ Bu durum bir askerin mahkemede vekil olarak hukuka yardımcı olduğunu gösterdiği gibi kendisinin Abaza muhacirlerinden olabileceğini de gösterebilir. Helvaçavur Karyesinde bir arazi davası için vekil tayini,²⁸⁸ Rize'de bir bahçenin satılması konusunda verilen vekalet²⁸⁹ ve kefalat sebebiyle bir borç tahsili davası²⁹⁰ ile benzeri kayıtlar vekalet konusunaki örnekler olarak gösterilebilir.

Sicilde emanet bırakılan mallardan doğan anlaşmazlıklar sebebiyle davalar olduğu da görülmektedir. Müvekkili vasıtasıyla dava açan bir kadın, yedi buçuk sene önce bir atlas yorgan, bir tüfek, bir öküz ve bir mecidiye altını emaneten verdiğini iddia ederek bunları talep etmiş, davalı öküzü aldığını kabul fakat diğerlerini aldığını inkar etmiş, davacı iddiasını ispat edememiş, davalı da yemin etmiş, davalının sadece öküzü teslim etmesi yönünde karar verilmiştir.²⁹¹ Sürmeneli Ömer b. Hüseyin, Batum Limanına emanet bıraktığı bir filikayı alamayınca mahkemeye başvurmuş ve esnaftan şahitler ile kendisine aidiyetini ispatlayarak filikanın kendisine teslimi yönünde karar çıkartmıştır.²⁹² Trabzon'un Mescid Mahallesinden Çilingiroğlu Mustafa Usta b. Emin Ağa, Lazoğlu Ömer Reis b. Yusuf'u sandal reisi tayin ederek Batum tarafına gönderdiğini fakat Ömer Reis'in sandalı limanda bırakıp firar ettiğini belirterek sandalı liman yetkililerinden almak istemiş, kendisine aidiyetini şahitlerle ispatlamış ve sandalın teslimi yönünde karar verilmiştir.²⁹³ Arhavi'nin Orci Köyünden Sarıoğlu Hüseyin b. Ali, Batum Mahkemesine gidip Helvaçav Karyesinden Durak Beye 500 kuruş değerinde bir tüfek emanet verdiğini belirterek talepte bulunmuş fakat iddiasını şahit ve delillerle ispatlayamamıştır.²⁹⁴

Sicilde borcun başkası tarafından üstlenilmesi ve sonra alacaklının anlaşmadan vazgeçmek istemesi ile ilgili bir kayıt bulunmaktadır. Acara-i Süfla kasabasının Zubzu köyünden Numan b. Tantu b. Abdullah, aynı köyden Mehmed b. Ali'ye bir yeri verdiği vekâletle Arhavi'nin Yakovit (Yegovit) Karyesinden Mehmed Efendi b. Ali'ye yıllık 250 kuruşa kiralamış, bir yıl sonra kira sözleşmesi feshedilmiş, tarafların hepsinin hazır olduğu bir mecliste borcun Osman b. Abdullah tarafından ödenmesi hususunda anlaşmışlar fakat daha sonra bundan pişman olup mahkemeye başvurarak borcun

²⁸³ *Batum Şer'îye Sicili*, 54.

²⁸⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 46, 47.

²⁸⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 14.

²⁸⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 15.

²⁸⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 55.

²⁸⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 155.

²⁸⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 262.

²⁹⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 265.

²⁹¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 38.

²⁹² *Batum Şer'îye Sicili*, 69.

²⁹³ *Batum Şer'îye Sicili*, 73.

²⁹⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 2.

Mehmed Efendi tarafından ödenmesi talebinde bulunmuştur. Fakat talebin meşru olmadığı kendisine bildirilerek dava reddedilmiştir.²⁹⁵

2. Mülkiyet Konuları ve Alım-Satım İşlemleri

Batum Şer'iyeye Sicilinde mülkiyet konuları ve alım-satım işlemleri ile ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. Mahkemeye müracaat eden bir kişi babalarından intikal eden ve 29 yıldır kullandıkları tarlanın taksiminin doğru yapılmamış olduğu iddiasıyla yeniden taksim talebinde bulunmuş mahkeme ise bu talebin yerinde olmadığını davacıya bildirerek yeniden taksim yapmamıştır.²⁹⁶

Livane'nin Sinkot Karyesinden Mehmed Ağa b. Hüseyin Ağa mahkemeye müracaat ederek Batum'da Kebapçılar Sokağında iki tarafı kendi dükkanı, bir tarafı Gürcüoğlu Osman Ağa b. Abdi dükkanı ve dördüncü tarafı sokak olan bir dükkana Liman Mahallesi sakinlerinden Berber Mahir Usta b. Mehmed ile ortak olduğunu, yarı hissesi için kira alagelmış iken ortağının bir süredir dükkana el koyduğunu beyan ederek dükkanın yarı hissesinin kendisine verilmesini talep etmiştir. Davalı Berber Mahir Usta ise dükkânı 46 sene önce kendi malından inşa ettiğini ve müstakilen malı olduğunu, 13 Rebiyülahir 1288'de (2 Temmuz 1871) dükkanı oğlu Hüseyin Efendiye meccanen hibe ettiğini, oğlunun da dükkanı kendisine teslim ettiğini ve şimdi emaneten elinde olduğunu söylemiş ve iddiasını şahitlerle ispat ettiğinden Mehmed Ağa, Mahir Ustayaya muarazeden men olunmuştur.²⁹⁷

Sicilde hüccet örnekleri de bulunmaktadır. Örnek olarak bir tanesi zikredilebilir. Batum kasabasında sakin Cordanzâde Mehmed Ali Efendi ve Hüseyin Efendi, mahkemeye müracaat ederek Uzun Çarşı Sokağında müştereken malları olan iki ahşap dükkanları ile ilgili hüccet talebinde bulunmuşlar ve kendilerine istedikleri belge verilmiştir.²⁹⁸

Sicilde alım-satım ile ilgili örnekler çoktur. Batum'un Liman Mahallesinde oturan Mutyaboğlu Osman Ağa b. Ali, Cami-i Atik Mahallesinde bir odalı bir evi 1200 kuruşa ve yanındaki arsayı da 300 kuruşa 15 Muharrem 1289'da (25 Mart 1872) Maçahelli Davut Bey b. Abdullah'dan toplam 1500 kuruşa satın aldıktan²⁹⁹ on gün sonra Livane'nin Deviskel Karyesinden Velizâde Mehmed Efendi bin Hasan Ağa'ya evi 700 kuruşa arsayı ise 300 kuruşa toplam bin kuruşa satmıştır.³⁰⁰ Alım-satım işlemleri ile ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat bu iki örnekte dikkat çeken husus, 1500 kuruşa alınan bir ev ve arsanın on gün sonra bin kuruşa satılmış olmasıdır.

Batum'un Agara Karyesinden Gülşen Ayşe Hatun bint Mehmed, mahkemeye başvurarak Maçahel'in Çikonet Karyesinden Mehmed Bayrakdar b. Memi'nin kendilerine ait bir tarlaya el koyduğunu iddia etmesine rağmen 12 yıl önce yani 1 Muharrem 1275 (11 Ağustos 1858)'de kendisinin de hazır bulunduğu bir mecliste kocasının 500 kuruş bedelle Mehmed Bayrakdar'a tarlayı verdiği ve o

²⁹⁵ Batum Şer'iyeye Sicili, 17.

²⁹⁶ Batum Şer'iyeye Sicili, 65.

²⁹⁷ Batum Şer'iyeye Sicili, 269.

²⁹⁸ Batum Şer'iyeye Sicili, 272.

²⁹⁹ Batum Şer'iyeye Sicili, 175.

³⁰⁰ Batum Şer'iyeye Sicili, 176.

tarihten bugüne kullanmaya devam ettiği şahitlerle ispatlanınca kendisi müdahaleden men olunmuştur.³⁰¹

3. Ticaret ve Meslekler

Batum Şer'îye Sicilinde başta Batum olmak üzere Lazistan Sancağı'ndaki bazı meslekler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Mesela kayıtlarda aşçı olarak Hüsnü Ağa,³⁰² bakkal olarak ise Osman Çavuş, Ömer Efendi ve İbrahim Ağa, Kemal, Tahir Ağa, Estepan, Kemal Usta b. Mehmed ve Mahir Usta b. Mehmed adları yer almaktadır.³⁰³ Ekmekçi Yusuf Usta b. Abdullah ve Fırıncı Mehmed Usta³⁰⁴ isimlerine rastlanmaktadır. Ayrıca İškodra ahalisinden ve ekmekçi esnafından Mustafa b. Yusuf³⁰⁵ adı, bu mesleği icra edenlerden bazılarının dışarıdan geldiklerini göstermektedir. Bir göz değirmenin südüs hissesinin bin kuruş olarak yer aldığı bir kayıttan³⁰⁶ yola çıkarak değirmenin değerinin 6 bin kuruş olduğunu ve değirmencilik olarak isimlendirilebilecek bir mesleğin icra edildiğini söylemek mümkündür.

Bezzaz esnafı olarak Bonika, el-Hac Ömer Efendi, Mehmed Efendi b. İbrahim, Mustafa Efendi b. İbrahim, Rum Porika veledi Nikola, el-Hac Ömer Efendi b. Hasan ve Şah İsmail b. Ali, Bejancıoğlu İsmail b. Ali, Zaim Ağa, Harik Efendi ve Şakir Efendi isimlerine tesadüf olunmaktadır.³⁰⁷

Kahveci olarak Mehmed Ağa, Süleyman Ağa, Mustafa Usta b. Abdullah, Hacı Cihan ve Kör Hasan, Yusuf isimleri³⁰⁸ ile birlikte bir de kahvehane³⁰⁹ kaydına rastlanmaktadır. Bir kahvecinin terekesi arasındaki 12 nargile, 2 güğüm, 13 markoç, büyük ve küçük kahve değirmeni, 2 tavla tahtası, domino takımı, büyük ahmer lamba, büyük ve küçük ayna, maskotaş, köhne mangal, köhne bardağı ağaçtan sandık, 8 hasır, soba, 15 iskemle vb. eşya listesi,³¹⁰ kahvecilik mesleği açısından fikir verir niteliktedir.

Hamal olarak İsmail ve İshak isimlerine rastlanmaktadır.³¹¹ Bunun yanı sıra Erzurum'un Erge Mansur Karyesinden olup Batum'da sakin iken vefat eden Hamal Ali b. Abdullah³¹² kaydı, Batum'a iş için başka yerlerden gelenlerin bulunduğunu gösteren örnek olarak kabul edilebilir.

Diğer bazı mesleklerle ilgili olarak da Çilingir esnafından Mehmed Usta b. Abdullah ve Mehmed Usta b. Hasan,³¹³ Demirci esnafından Ali b. Hasan³¹⁴ örnekleri verilebilir. Hamamcı Ali Efendi, Hacı Mehmed Ağa ve Mehmed isimleri aktarılabilir.³¹⁵ Gönye Nâhiyesi Abı Islah karyesinden Kayıkçı Alioğlu Hüseyin³¹⁶ ismi de kayıkçı esnafı için zikredilebilir. Kunduracı Rum Nikola veledi Porda,³¹⁷ terzi Arslan

³⁰¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 130.

³⁰² *Batum Şer'îye Sicili*, 200.

³⁰³ *Batum Şer'îye Sicili*, 200, 160, 89, 269.

³⁰⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 5, 160.

³⁰⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 258.

³⁰⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 68.

³⁰⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 52, 96, 73, 98, 18, 102, 114, 200.

³⁰⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 20, 217, 200.

³⁰⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 258, 288.

³¹⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 217.

³¹¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 200, 291.

³¹² *Batum Şer'îye Sicili*, 291.

³¹³ *Batum Şer'îye Sicili*, 73, 127.

³¹⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 32.

³¹⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 160, 200, 272.

³¹⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 251.

³¹⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 18.

ve Kirkor,³¹⁸ ile Muhasebeci Beg Efendi³¹⁹ ve taşçı esnafından Memiş b. Hüseyin³²⁰ isimleri de örnek gösterilebilir.

Sicilde tüccar olarak rastlanan isimlere örnek olarak Ahmed Ağa, Dursun Efendi, Hacı Hüseyin b. Hacı Mehmed, İlyas Efendi b. Hacı Yahya ve Osman Ağazâde Hacı Hüseyin Ağa³²¹ kaydedilebilir.

Batum'un Yeni Cami-i Şerif Mahallesinden Şahinbaşoğlu Ali'nin terekesinde yer alan 30 adet tüfek demiri, 30 adet Çerkezkarı köhne tüfek, 6 adet Acarakârî köhne tüfek, 9 adet köhne tabanca, 9 adet Çerkez bıçağı gibi mallar bu kişinin bu malların ticaretini yaptığını düşünmeye imkan vermektedir.³²²

Sicilde yer alan bazı kayıtlardan bölgede yetiştirilen tarım ürünleri hakkında fikir sahibi olunabilir. Batum'un Ahalşen Karyesinde mısır gasbı ile ilgili kayıt³²³ da bölgede mısır yetiştirildiği şeklinde anlaşılabilir. Yine Gönye Nâhiyesi sınırında piriç tarlası kaydı,³²⁴ bölgede piriç yetiştirildiğini, bir kişide 26 kile lazut (mısır) bulunması kaydı³²⁵ da bölgede mısır tarımı yapıldığını göstermektedir. Ayrıca Maçahel'in Hertvis-i Ulya karyesinde sakin Muti ve Numan'a köy sınırında bir arazinin babaları Ahmed b. Abdullah'dan intikal ettiği kaydı³²⁶ da bu çerçevede değerlendirilebilir. Tarımı yapılan ürünlerle ilgili kayıtlarda geçen bazı miktarlar bu ürünlerin ticaretinin yapıldığı şeklinde anlaşılabilir.

Sicilde kaçak yollarla yurda tuz sokulması konusundaki kayıtlar tuzun dönemin ehemmiyetli ticarî bir meta olduğunu göstermektedir. Ecnebi tuzunun kaçak yollarla yurda sokularak köylere kaçırılması,³²⁷ kaçakçılıkla ülkeye tuz ithali³²⁸ ve ithalatı yasak olan ecnebi tuzu yüklü kotra tabir olunur bir sandala Abı Islah Karyesi bir mil açıklarında rastlanması³²⁹ ile ilgili kayıtlar bu meyanda zikredilebilir.

Trabzonlu esnafın Batum'da belli bir ağırlığının olduğu anlaşılmaktadır. Hatta ticareti büyük ölçüde elinde bulunduranların Trabzonlu esnaf olduğunu söylemek mümkündür. Trabzon'un Yeni Cuma Mahallesinden Taraklıoğlu Süleyman Çavuş b. Mehmed b. el-Hac Ali'nin Batum'da ikamet eden bakkal esnafından olduğu görülmektedir. Hatta veraset kayıtlarına bakıldığında çoğunluğunu esnafın oluşturduğu 51 kişiden alacaklarının tahsil edildiği ve bu açıdan defterde alacakları tahsil edilenler listesi en kabarık kimse olduğu söylenebilir.³³⁰ Alacaklılar listesi Batum'da ticari faaliyet ve esnaf hakkında da fikir yürütme imkanı vermektedir. Listeye bir göz atmak bunu ortaya koyabilir: Hamal İsmail, Bakkal Osman Çavuş, Terzi Kirkor, Berber Estepan, Terzi Arslan, Bakkal İbrahim Ağa, Kahveci Hacı Cihan, Kahveci Kör hasan, Kahveci Yusuf, aşçı Hüsnü Ağa, tüccardan Dursun Efendi, Bakkal Ömer Efendi ve Hamamcı Hacı Mehmed Ağa şeklinde liste devam etmektedir. Trabzon'un Faroz ve İmaret mahallelerinden olup ticaret için Batum'da bulunan Hüseyin b. Mehmed b. Hasan ve Osman b. İbrahim

³¹⁸ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 200.

³¹⁹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 200.

³²⁰ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 37.

³²¹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 54, 200, 37, 90.

³²² *Batum Şer'iyeye Sicili*, 136.

³²³ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 75.

³²⁴ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 53.

³²⁵ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 16.

³²⁶ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 30.

³²⁷ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 10.

³²⁸ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 70.

³²⁹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 115.

³³⁰ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 200.

b. Abdullah,³³¹ Attar esnafından Trabzonlu Hacı İbrahim Efendi b. Hacı Ali,³³² Trabzonlu Kazaz Abdullah³³³ ve Batum Çarşısında Trabzonî İsmail Ağa Kahvesi³³⁴ kayıtları da eklenebilir.

Batum'da oturduğu halde Trabzonda vefat eden Osmanlının Ermeni milletinden Demircioğlu kuyumcu Atam veledi Ohannes ile ilgili kayıtlar³³⁵ da Trabzon ile Batum arasındaki ticari ilişkileri hakkında olduğu kadar, Trabzonluların yanı sıra Ermenilerin ticaretteki ağırlığı ile ilgili de fikir verebilir.

Erzurum ahalisinden olup Batum'da kahvecilik yapan Mustafa Usta b. Abdullah³³⁶ ve Arhavi esnafından el-Hac Mahmud Efendi b. Hacı Ali Efendi'nin Batum Uzun Çarşı Sokağında iki dükkan satın aldığı³³⁷ ile ilgili kayıtlar Trabzonlular dışında da başka yerlerden gelerek Batum'da esnafılık yapanların bulunduğunu göstermektedir.

Batum Şer'îye Sicilinde iktisadî hayat ile ilgili fikir verebilecek bazı bilgiler daha vardır. Bunlar birtakım eşya ve malların fiyat veya değerleri ile ilgili kayıtlardır. Kayıtların bir kısmı kiralara ilgilidir. Mesala kira bedelleri ile ilgili olarak Batum Çarşısında bir attar dükkanı yıllık 250 kuruşa kiralanmış³³⁸ ve Arhavi'nin Zağo Ulya Karyesinde üç odalı bir evin yıllık kirası 100 kuruş³³⁹ olarak kaydedilmiştir.

Sicilde bazı mülklerin değerleri ile ilgili kayıtlar da örnek verilebilir. Korolistav Karyesinden vefat eden Hacı Bayrakdaroğlu Süleyman Efendi b. Ahmed b. Hasan Alemdar'ın terekesi sayılırken Batum kasabasında bir fırının yarı hissesi için 5 bin kuruş kaydı³⁴⁰, fırının değerinin 10 bin kuruş olduğunu göstermektedir. Batum'da Uzun Çarşı Sokağında 6 numaralı dükkanın 1800 kuruşa, yine Uzun Çarşı Sokağında iki ahşap dükkanın 5 bin kuruşa satıldığı, Batum'da bir ambarın müzayede ile 550 kuruşa satıldığı ve Batum'da 2 mağazanın değerinin 3000 kuruş olduğu kayıtlarda görülmektedir.³⁴¹ Batum'da bezzaz esnafından iki kişinin ortak kullandıkları bir dükkanı 6667 kuruş sayarak yarısını 3333 kuruşa birinin diğerine devrettiği³⁴² görülmektedir.

Ev fiyatları ile ilgili de bazı rakamlara yer vermekte fayda vardır. Batum'da bir evin 10 bin kuruş olduğu, Sarısu Mahallesinde 4 odalı bir evin arsasıyla 3 bin kuruşa satıldığı, Nuriye Mahallesinde 4 odalı bir evin 2 bin kuruş ve Şehr-i cedidde bir evin 15 bin kuruşa müzayede ile satıldığı gibi bilgilere rastlanmaktadır.³⁴³ Batum merkezde bir ev 500 kuruşa satılmıştır.³⁴⁴ Batum Liman Mahallesi Medrese Sokağında bir ev için 1270 yılında 2 bin kuruş, Batum'da evler için 2 bin kuruş ve 1500 kuruş Kabnistav karyesinde bir evin fiyatı için ise 400 kuruş gibi rakamlara tesadüf olunmaktadır.³⁴⁵

³³¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 73.

³³² *Batum Şer'îye Sicili*, 163.

³³³ *Batum Şer'îye Sicili*, 160.

³³⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 258.

³³⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 244, 245, 246, 268.

³³⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 217.

³³⁷ *Batum Şer'îye Sicili*, 27.

³³⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 17.

³³⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 131.

³⁴⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 104.

³⁴¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 127, 273, 144.

³⁴² *Batum Şer'îye Sicili*, 102.

³⁴³ *Batum Şer'îye Sicili*, 207, 271, 289, 220.

³⁴⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 18.

³⁴⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 159, 144, 290, 68.

Kayıtlarda köle ve câriyelerle ilgili olarak 30 yaşında bir câriye kıymeti olarak 2500 kuruş ve 50 yaşında bir câriye için 1400 kuruş, 6 yaşında köle kızı câriye ve 9 yaşında köle çocuğu 1500'er kuruş ve 10 yaşında köle çocuğu 2000 kuruş kayıtları bulunmaktadır.³⁴⁶ Ayrıca câriye kıymeti olarak 1100 kuruş, 1300 kuruş, 1500 kuruş, 2025 kuruş, 2200 kuruş, 3 bin kuruş³⁴⁷ gibi farklı rakamlar yer almaktadır. Köle fiyatı ile ilgili 14 Osmanlı lirası ve câriye satışı için 40 Osmanlı altını en yüksek rakamlar olarak görülmektedir.³⁴⁸

Giyim eşyası ve tekstil ürünleri ile ilgili kayıtlarda pantol 21 ve 23 kuruş, mendil 1 kuruş, peşkir 3 kuruş; köhne şalvar 35 kuruş, iç don-gömlek 8 kuruş; peştamal 12 kuruş; efrenckari peştamal 8.25 kuruş, bel kayışı 43 kuruş; köhne seccade 35 kuruş ve Rizekârî keten bir top 40 kuruş, hasır 1. 5 kuruş, seccade 22 kuruş ve köhne seccade 61 kuruş³⁴⁹ şeklinde kayıtlara rastlanmaktadır. Bir kayıтта bohça 8 kuruş, çorap 4 kuruş, eski çorap 2.50 kuruş, yeni çorap 6 kuruş, boğaz fanelası 15 kuruş, fes 41 kuruş, gömlek 11 kuruş ve iç don: 6.20 kuruş olarak kaydedilmektedir.³⁵⁰

Şahsi eşyaların değerleri ile ilgili olarak bazı kayıtlar örnek kabilinden zikredilebilir. Mesela Saat için 102 kuruş, köhne saat için 75 kuruş, Fransızkari saat için 105 kuruş, 140 kuruş, 125 kuruş, 245 kuruş, 290 kuruş, tesbih için 3 kuruş ve sim madalya için 20 kuruş³⁵¹ gibi rakamlar k. Sigara kutusu 5.85 kuruş ve sigara ağızlığı 5 kuruş, zurna 2 kuruş, tavla tahtası 11.10 kuruş, köhne mangal 1.30 kuruş, nargile 18 kuruş, domino takımı 4 kuruş, kayıtları³⁵² şahsi eşyalarla birlikte değerlendirilebilir.

Bazı eşyaların ev eşyası olarak değerleri ile ilgili güğüm 24 kuruş, nuhas güğüm 36.20 kuruş, kahve değirmeni 30 kuruş, büyük kahve değirmeni 37 kuruş, küçük kahve değirmeni 31 kuruş, nuhas ibrik 18.20 kuruş, balta 15 kuruş, büyük ahmer lamba 30 kuruş, lamba ve şişe 40 kuruş, Çerkez bıçağı 6.6 kuruş³⁵³ örnekleri verilebilir. Bunlara kaz tüyü yastık 30 kuruş, köhne yorgan 29.10 kuruş, atlas yorgan 200 kuruş, basma yorgan 27 kuruş, yeni yorgan 48 kuruş, eski yağmurluk 55 kuruş örnekleri de ilave edilebilir.³⁵⁴ Bir kayıтта terekede yer alan bazı malların kıymetleri şöyledir: eski kilim 15 kuruş, eski elbise 77 kuruş, eski yorgan 82 kuruş, çift çorap 8 kuruş, bohça 2 kuruş, yazma 7 kuruş, tahta papuç 7 kuruş, çakı bıçağı 7 kuruş, çekmece 5 kuruş, sandık 22 kuruş olarak yer almaktadır.³⁵⁵

Berber aynası 16 kuruş, büyük ayna 33 kuruş ve küçük ayna 4 kuruş ve Frenk sabunu 8 kuruş kayıtları³⁵⁶ meslek olarak berberlikle ilgili görünmektedir.

Dönemin ve bölgenin en önemli geçim kaynaklarından birisi hayvancılıktır. Hayvan fiyatları ile ilgili koyunun tanesi 45 kuruş ve keçinin tanesi 30 kuruş, bir karasığır öküz 300 kuruş³⁵⁷ örnekleri aktarılabilir.

³⁴⁶ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 197, 174.

³⁴⁷ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 20, 41, 174, 25, 8, 72.

³⁴⁸ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 173, 60.

³⁴⁹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 281, 291, 160, 286, 179, 219, 217, 179.

³⁵⁰ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 281.

³⁵¹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 291, 281, 214, 161, 179, 286, 154.

³⁵² *Batum Şer'iyeye Sicili*, 164, 217.

³⁵³ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 217, 219, 125, 179, 291, 281, 136.

³⁵⁴ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 219, 179, 281, 291.

³⁵⁵ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 153.

³⁵⁶ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 160, 217, 291.

³⁵⁷ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 13, 38.

En önemli geçim kaynaklarından birisi tarımdır. Pirincin kilesi 31 kuruş, mısırın kilesi farklı kayıtlarda 30 kuruş, 25 kuruş, 20 kuruş, 19 kuruş³⁵⁸ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Silahlara dair de bazı kayıtlara rastlanmaktadır. Tabancalarla ilgili 30 kuruş, 80 kuruş, 150 kuruş, 250 kuruş, köhne tabanca 12. 3 kuruş ve İngilizkari tabanca 905 kuruş şeklinde kayıtlar bulunmaktadır.³⁵⁹ Tüfenklerle ilgili 50 kuruş, 120 kuruş, 250 kuruş, 300 kuruş, 320 kuruş, Çerkeskâri tüfenk 350 kuruş, Çerkezkarî köhne tüfek 144.4 kuruş, Acarakârî köhne tüfek 41.3 kuruş ve tüfek demiri 40 kuruş, kuş tüfeği 100 kuruş, 120 kuruş ve gümüş takımlı Abazakârî tüfek 200 kuruş bazı örneklerdir.³⁶⁰ Yine silahlarla ilgili olarak kama 20 kuruş, İngilizkari kama 245 kuruş, 30 kuruş, Çerkeskâri kılıç 800 kuruş, 780 kuruş, Abazakârî köhne kılıç da listeye ilave edilebilir.³⁶¹

İmam Hüseyin Efendi b. Yusuf b. Abdullah'ın terekesi arasında yer alan bazı kitaplar ve bedelleri de kitap piyasası hakkında bir fikir verebilir: *Niyazi Divanı* 9.20 kuruş, *Halebi Tercümesi* 19.20 kuruş, *Tarikat-i Muhammediye* 30 kuruş, *Tefsir-i Tibyan* 116 kuruş, *Kaside-i Bürde* ve *Mürşid* 8.20 kuruş, *Tâbirnâme* 1.20 kuruş, *Dürretü'l-Vaizin* 10 kuruş, *En'am-ı Şerif* 4.20 kuruş, *Yazma Nüsha Kitabı* 2 kuruş, *Birgivi* kitabı 4 kuruş, *Evrak-ı Perişan* 6 kuruş, *Muhammediye* kitabı 40 kuruş, *Nusret Efendi Risalesi* 3.20 kuruş, *Hutbe Mecmuası* 2 kuruş, *Menasik-i Hac* 8 kuruş, *Hutbe Risalesi* 4.10 kuruş, *Hutbe Risalesi* 4.10 kuruş, *Lügat* 2.10 kuruş ve *Evrak-ı Perişan* 8 kuruş olarak Sicilde yer almaktadır.³⁶²

Sicilde döviz fiyatları ile ilgili kayıtlara da rastlanmaktadır. Manatın rayiçinin 16 kuruş, Fransız lirasının 100 kuruş, Rusya lirasının 103 kuruş, İngiliz lirasının 125 kuruş, Fransız altınının 100 kuruş³⁶³ olduğu görülmektedir.

Sicildeki kayıtlardan halkın refah düzeyi hakkında bir kanaate ulaşmak da mümkün olabilir. Sicildeki kayıtlar arasında Konsolos kâtibi müteveffa Hüseyin Efendinin zevcesi Gülferah Hatun bint Abdullah'ın yekün 402 kuruş değerindeki eski şilte-yorgan, eski kilim, eski elbise, çorap, bohça, yazma, tahta papuç, tesbih, çakı bıçağı, çekmece ve sandık³⁶⁴ gibi eşyaları bölgenin fakir insanları ile ilgili bir fikir vermesi bakımından zikredilebilir. Terekelerdeki kayıtlardan en varlıklı kesimin soylu ve yönetici elitlerle tüccar sınıfı olduğu söylenebilir.

Batum Şer'îye Sicilinde yer alan vefat eden kişinin üzerinden çıkan veya elinde bulunan nakit paralarla ilgili kayıtlardan, halkın refah düzeyi ile ilgili fikir edinmek de mümkündür. Vefat edenlerin terekelerindeki kayıtlardan bazılarının bıraktıkları nakitleri açısından bakıldığında en yüksek rakam olarak 135 Osmanlı Lirası göze çarpmaktadır.³⁶⁵ Diğer bazı rakamlar olarak 791.30 kuruş, 783 kuruş, 720 kuruş, 614 kuruş, 554.20 kuruş, 450 kuruş ve 250 kuruş örnekleri zikredilebilir.³⁶⁶

³⁵⁸ *Batum Şer'îye Sicili*, 161, 16, 75, 212.

³⁵⁹ *Batum Şer'îye Sicili*, 68, 125, 104, 52, 136, 161.

³⁶⁰ *Batum Şer'îye Sicili*, 214, 68, 125, 104, 161, 174, 136, 52, 38.

³⁶¹ *Batum Şer'îye Sicili*, 125, 161, 214, 174, 179, 220.

³⁶² *Batum Şer'îye Sicili*, 289. Başka bir kayıttta (291) Mushaf için 25 kuruş kaydı bulunmaktadır.

³⁶³ *Batum Şer'îye Sicili*, 55, 64, 132, 140.

³⁶⁴ *Batum Şer'îye Sicili*, 153.

³⁶⁵ *Batum Şer'îye Sicili*, 132.

³⁶⁶ *Batum Şer'îye Sicili*, 200, 136, 141, 154, 281, 145, 289.

Batum Şer'iyeye Sicilinde Rusya ile ilgili bazı kayıtlara da rastlanmaktadır. İzmit'de meskûn Çerkes muhacirleri ve emirlerinden birinin Batum'a gelirken Rusya kumpanyası vapurunda vefat ettiği³⁶⁷ kaydı, Batum'un Osmanlı idaresinde olduğu dönemde Rus şirketi gemilerinin uğradığı limanlardan olduğunu göstermektedir. Rusya'da Cancere İskelesinde dört kargir mağazanın satış akdi³⁶⁸ ve Rusya ile bölge arasındaki ticari hareketlilik anlamında fikir verebilir. Rusya Devleti vatandaşı olup Batum'un Nuriye Mahallesinde sakin Sıdika bint Halil'in mahkemesinde Batum'daki Rusya konsolosu tarafından gönderilmiş Hasan Ağa b. Abdullah'ın da hazır bulunması³⁶⁹, Konsolos kâtibi Hüseyin Efendi b. Abdullah³⁷⁰ kaydından hangi ülkenin konsolosluğunda çalıştığını tespit etmek mümkün olmamakla birlikte Rusya Konsolosluğunda çalışıyor olması ihtimallerden birisi olarak akla gelmektedir.

SONUÇ

Şer'iyeye sicilleri, Osmanlı tarihinin önemli kaynaklardandır. Batum Şer'iyeye Sicili yaklaşık dört asır Osmanlı hâkimiyetinde kalmış Batum için olduğu kadar Artvin ve Rize için de önemli bir kaynaktır. Bu makalede Rize Şer'iyeye Sicilleri arasına karışmış olan Batum Şer'iyeye Sicili ile ilgili ilk ve genel değerlendirmeler yapılmıştır. Bundan sonra yeni ve ayrıntılı çalışmalarla daha önemli sonuçlara ulaşılacağı ümit edilmektedir.

İlk bakışta Batum Şer'iyeye Sicilinde dikkat çeken bazı hususlar şöyle özetlenebilir. Sicildeki ilk kayıt 27 Safer 1284 (30 Haziran 1867) tarihlidir ve ilk olarak Mevlana Feyzullah Efendinin kadılık görevini yürütmekle görevlendirildiğine dairdir. Sicilde bu görevi yürütmekle görevlendirilen beş kişi daha vardır. Kayıtlar bu altı kişinin görevli oldukları dönemi kapsamaktadır. Sicildeki son kayıt ise 5 Rebiyülevvel 1292 (11 Nisan 1875) tarihini taşımaktadır.

Sicildeki kayıtlardan Lazistan Sancağı'nın idari yapısı ve bazı görevlilerin isimlerini tespit etmek mümkündür. Yine bazı köyler ve mahallelerle ilgili de bilgilere rastlanabilir. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Batum'un pek çok mahallesi ve köyü yeni kurulmuştur ve bu durum isimlerde açıkça görülmektedir. Batum'un bir köy görünümünde iken Osmanlı'nın son döneminde inşa edildiğini, şehirleşme tarihinin bu dönemde başladığını bu vesileyle söylemek gerekir. Kayıtlardan yine dönemin yerel elit aileleri tespit edilebilir. Bunlara köy ve mahallelerin imamlarının isimlerini de eklemek mümkündür.

Batum'un merkez olduğu Lazistan Sancağı'nın Acara-i Süfla, Arhavi, Atina, Batum, Çürüksu ve Livane kazaları vardır. Gönye, Hopa ve Atina Arhavi Kazası'na bağlı nâhiyelerdir. Atina ilk kayıtlarda kaza olarak kayıtlı iken sonraları Arhavi Kazası'nın nâhiyesidir. İlk kayıtlarda Arhavi Kazası'na bağlı görünen bu nâhiyeler son kayıtlarda Hopa Kazası'na bağlı olarak kaydedilmiştir. Anlaşılan sonraki dönemde Arhavi Kazası Hopa Kazası'na dönüşmüştür. Yine sicilde Acara-i Ulya ve Maçahel nâhiyeleri Acara-i Süfla Kazası'na bağlı görünmektedir. Kaza adının sonraki dönemlerde Acareteyn ve Acara-Maçahel adıyla zikredildiği dikkat çekmektedir. Livane Kazası'na bağlı nâhiye olarak ise Heba kayıtlıdır.

³⁶⁷ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 179.

³⁶⁸ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 267.

³⁶⁹ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 56.

³⁷⁰ *Batum Şer'iyeye Sicili*, 153.

Defterdeki Türkçe ve Gürcüce yer adları, sülale adları, şahıs isimleri sosyal tarih açısından önemli ipuçları verebilir. Türk, Gürcü, Rum, Ermeni ve başka milletlere mensup insanların Batum başta olmak üzere bölgede birlikte ve barış içinde yaşadıklarını söylemek mümkündür. Sicilde asayiş ve güvenlik konuları ile ilgili olarak da adam öldürme, yaralama, gasp ve hırsızlık gibi çeşitli meselelere dair kayıtlar yer almaktadır. Bu kayıtlar üzerinden de sosyal tarih verileri elde edilebilir.

Sicilde nikâh, mihir, boşanma ve nafaka konuları ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlardan aile kurumu hakkında kanaatlere ulaşılabilir. Miras ve verasetle ilgili kayıtlardan sosyal tarih kadar halkın ekonomik durumunu tespit etmek de mümkün olabilir. Ayrıca techiz ve tekfin masraflarından kira ve mülk fiyatlarına, eytam sandığı kayıtlarından terekelerde yer alan eşyalara kadar pek çok veriden de iktisadi hayata ve halkın refah düzeyine dair sonuçlar çıkarılabilir. Yine borç-alacak ilişkileri ve mülkiyet davaları da ekonomik hayata ilişkin önemli veriler içermektedir.

Sicildeki kayıtlardan dini ve kültürel hayat ile ilgili de sonuçlar çıkarılabilir. Konu ile ilgili kayıtlar en çok cami inşası, vakıf kurulması ve dini hayatta karşılaşılan sorunlar hakkındadır. Yine terekelerde yer alan kitap ve eşya isimlerinden toplumun dini ve kültürel hayatı hakkında merak edilen bazı soruların cevaplarını bulmak mümkündür.

Batum Şer'iyeye Sicili üzerinde yeni ve çok daha kapsamlı çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmada ele almadığımız bazı konular daha aydınlığa çıkabilir. Sicilde geçen isimler, sülale adları ve yer adları ile ilgili de değerlendirmeler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Dündar. *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Gemişleme Devri (1535-1566)*. Ankara 1998.
- Aydın, Kenan. *Arhavi Kazası'nda İskan ve Nüfus (1486-1583)*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Nüfus Defteri (NFS.d)*, 2758, 2759, 2761, 2763, 1170, 2771, 2767, 2768, 2769, 2775.
- Başoğlu, Habil. *Acara-I Ulya Sancağı Nüfus Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2019).
- Batum Şer'iyeye Sicili*. (Milli Kütüphane ŞSD, 1494: Rize Şer'iyeye Sicili).
- Bay, Abdullah. "Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)". *Türkiyat Mecmuası* 26/1 (2016); 61-80.
- Bostan, İdris. "Batum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 210. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Bostan, M. Hanefi. *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat*. Ankara: 2002.
- Çakır, Cevat. *Trabzon Vilayeti Salnamelerine Göre Lazistan Sancağı: Eğitim-Kültür ve İdari Yapı (1869-1904)*, (Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 2017).
- Çalışkan, Vildan. *1123-1124 (m. 1711-1712) Tarihli 5193/R4 Numaralı Anadolu Kadıaskerliği*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019).

Değirmenci, Salih. *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Çıldır Eyaletinin İdari, Siyasi, Askeri, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1 Numaralı Ahıska Şer'iyne Siciline Göre: 1233-112241)*, (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010).

Demirci, Süleyman vd. "XIX. Yüzyılda Trabzon Eyaleti'nin İdari Birimi Olarak Atina/Pazar Kazası". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 27 (Aralık 2012). 1-14.

Gurgenidze, Levan. *Çıldır Eyaleti Çürüksu Sancağı Nüfus Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2011).

Gümüş, Nebi. *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.

Gümüş, Nebi, "Osmanlıların Son Döneminde Rize ve Batum Arasındaki Sosyal İlişkiler", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2012), 65-71.

İnbaşı, Mehmet. "Trabzon/Batum Eyâleti Valileri (1755-1795), *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 31 (2006), 161-191.

Kaya, Murat. *1170 Nolu Gönye, Batum Sahil Köyleri Nüfus Defterinin Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2013.).

Kılıç, Cihan. *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İlimiye Teşkilatında İstihdam*, (Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2017).

Kucak, Ömer. *Çıldır Sancağı (1830-1877)*, (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014).

Orhankazi, Sibel. *XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı*, (Doktora tezi, Kafkas Üniversitesi, 2019).

Özçelik, Uğur. *Kazasker Atama Ruznamçelerinden Anadolu Kazaskerliği 7 Numaralı Defteri*, (Bursa: 2018), 96, 140, 170, 265, 266; Berin Ük, *Anadolu Kazaskerliği 6/1 Nolu Ruznamçe*, (İstanbul 2016).

Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi I-XIII*. İstanbul: 1978.

Öztürk, Sait. *XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993.

Saltoğlu, Selma. *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1878)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2016.

Shashikadze, Zaza– Mirian Makharadze. *Acara Sancağı'nın Mufassal ve İcmal Defterleri*. Tbilisi 2011.

Saraç, Hüseyin. *Osmanlı İdaresinde Atina (Pazar) Kazası (1875-1920)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014.

Svanidze, Miheil. *Sakartvelo-Osmaletis İstoriis Narkvevebi (XIV-XVIII ss.)*. Tbilisi: 1990.

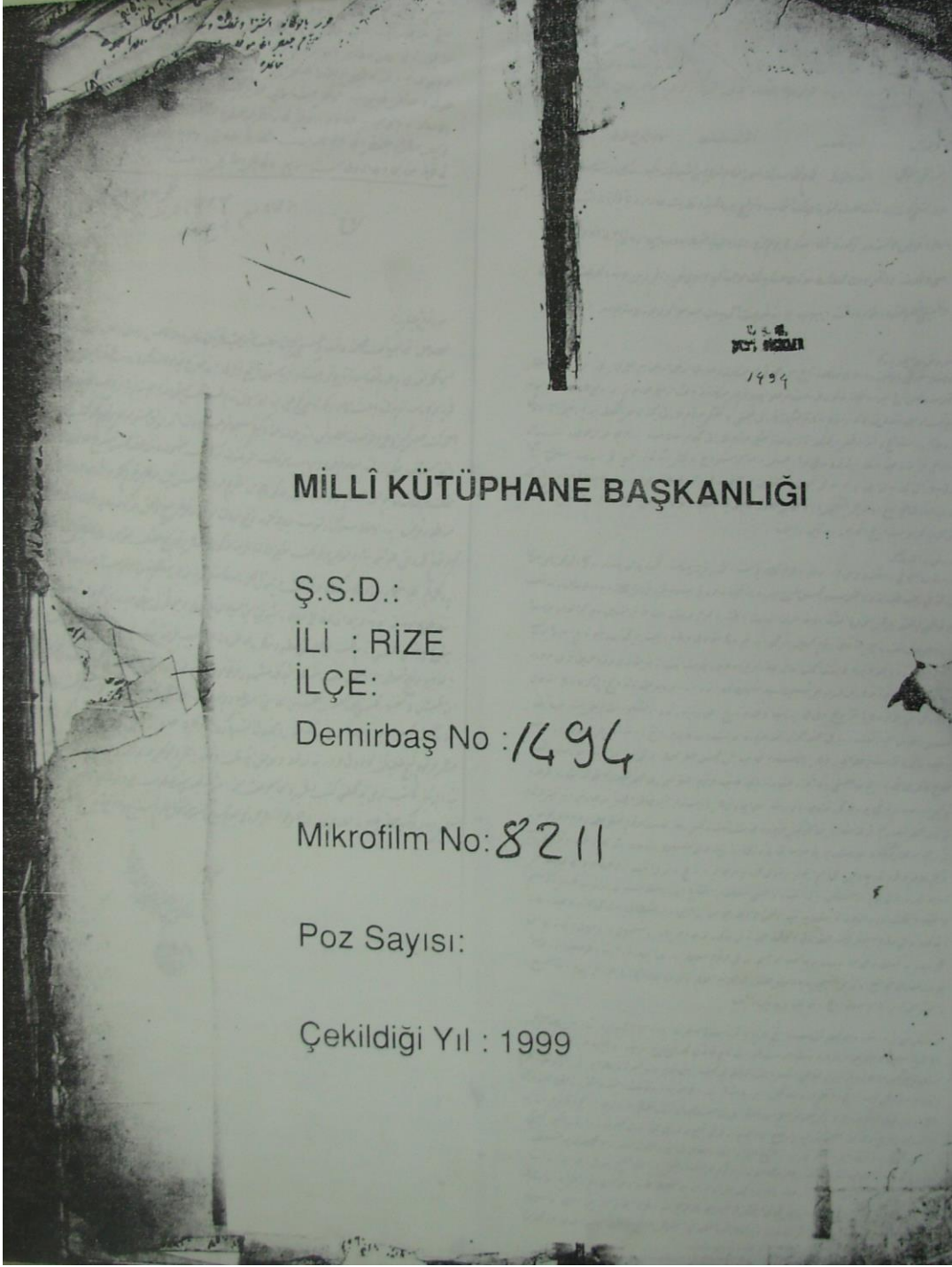
Toraman, Ömer. "Trabzon Eyaletinde Yufrtluk-Ocaklık Suretiyle Arazi Tasarrufuna Son Verilmesi (1847-1864)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8/55,56 (Trabzon 2010).

Turan, Resul. *Çarlık Rusyası Döneminde Batum Vilayeti (1878-1914)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

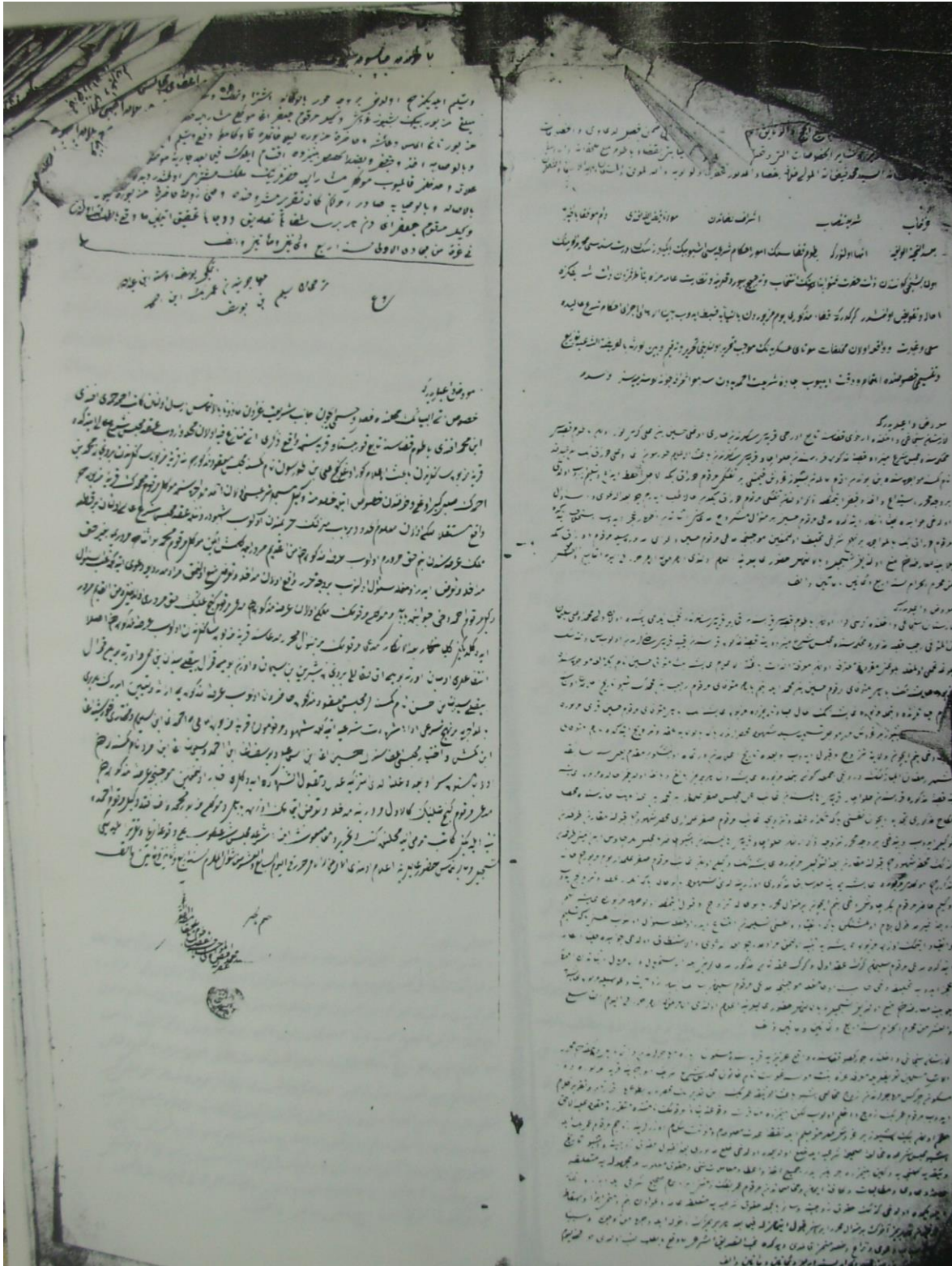
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: 1983, I-IV.

Yaşayanlar, İsmail. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Karadeniz Sınırında Emraz-ı Sâriye İle Mücadele: Batum ve Hopa Karantinahaneleri". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 28 (2020), 401-412.

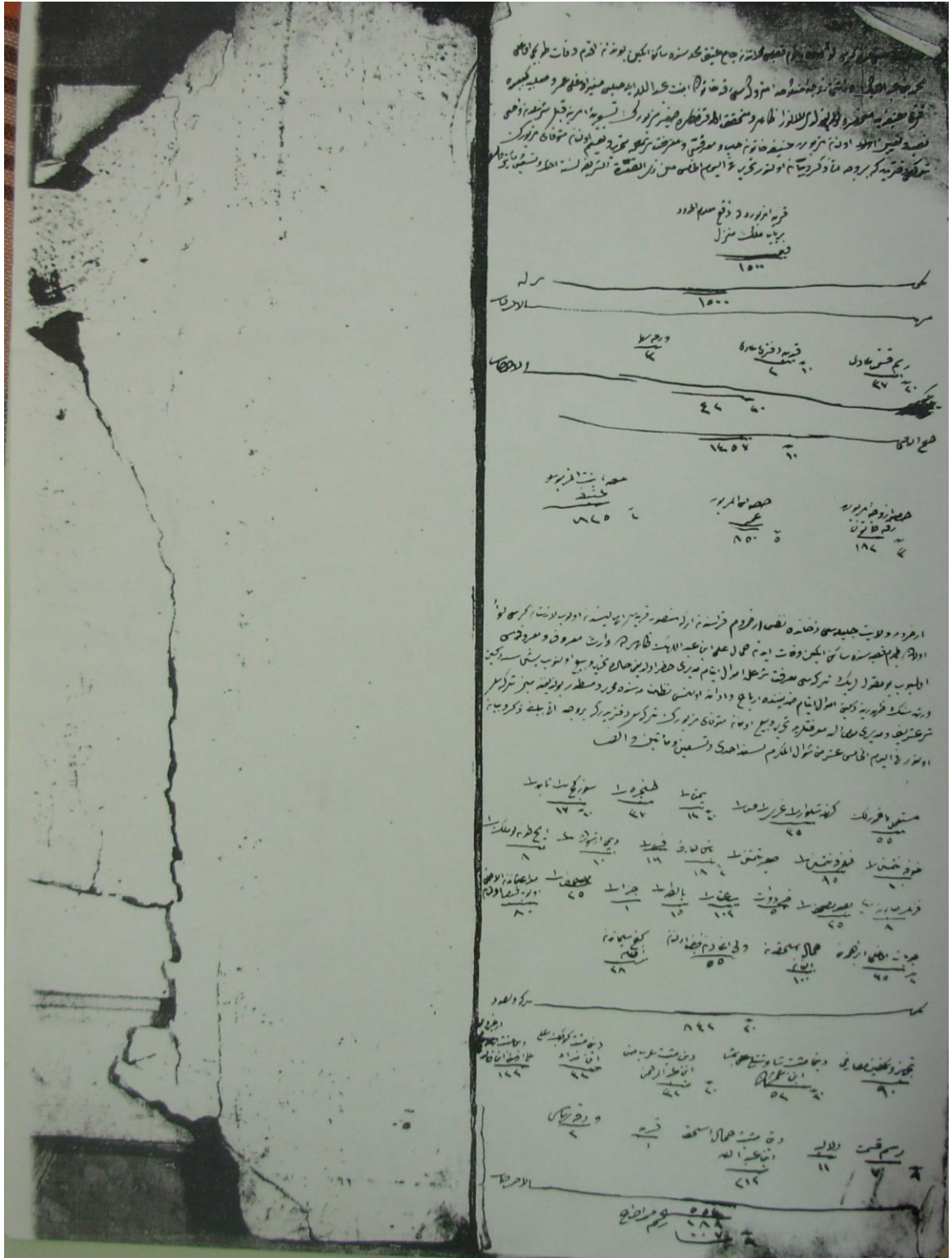
EKLER:

Ek 1: *Batum Şer'iyе Sicili'*ni *Rize Şer'iyе Sicili* olarak gösteren Milli Kütüphane microfilm kaydı.

Ek 2: Batum Şer'iyeye Sicili'nin ilk sayfası.

Ek 3: Batum Şer'iye Sicili'nin son sayfası.